

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği**Ali Kaya** | Sorumlu Yazar/Corresponding Author

Dr. Öğr. Üyesi, Aksaray Üniversitesi (ROR ID: 026db3d50)

İslami İlimler Fakültesi, Tefsir Anabilim Dalı

Asst. Prof. Dr., Aksaray University, Faculty of Islamic Sciences, Department of Tafsir,

Aksaray/Turkey

kayaali72@hotmail.com | ORCID: 0000-0003-3481-9324

**The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah:
'Umar al-Nasafî and al-Biqâ'î Example****Abstract**

Basmala is a word that phrases the meaning of reading and writing the expression of the *bi-smi llāh*. Beginning an action with Basmala is good decency taught by Almighty Allah to Prophet Muhammad in the first verses of the Qur'ān, as well as it is a sunnah handed down from generation to generation through prophets. In the period of Prophet Muhammad, basmala went through some stages until it took its final form. In the early periods of Islam, the expression *bi-smika llāhumma* was used, when the verse 17/110 of al-Isrā' was revealed, the phrase *bi-smi llāhi r-rahmān* was used, and when the verse 27/30 of al-Naml was revealed, the phrase *bi-smi llāhi r-rahmāni r-rahīm* was used. Generally in tafsirs (commentaries), Basmala is expounded in a detailed way at the introduction of the Surah al-Fātiha. In addition, it has been examined from different perspectives by being carefully handled in treatise-type works independently. 'Umar al-Nasafî (d. 537/1142) and al-Biqâ'î (d. 885/1480), who are prominent with their holistic view to the Qur'ān in the history of tafsir, not only explained the Basmala at the beginning of the Surah al-Fātiha, but also interpreted it according to the content of the surah in all its entries. 'Umar al-Nasafî systematically showed the harmony between the surahs in his tafsir named *al-Taysir fi al-Tafsir* and gave systematical information about the subjects that make up the content of each surah. Besides, he created rhyming texts by adding the verse or parts of the verse he chose from the sura with the name *allazî* to the words *Allah*, *rahmān* and *rahīm* in the Basmala. Generally, he added a verse from the beginning of a surah to the word *Allah*, one of the verses that came after it to the name *rahmān*, and a verse that came later to the name *rahīm*. However, the general of the verses which are chosen by him is not in the content to reflect the subject(s) of the surah. Moreover, when it comes to short surahs, it is seen that the verses attached to these three words are more

Yayın | Published: 20 Mart/March 2022

Geliş | Received: 20 Ekim/October 2021

Kabul | Accepted: 01 Ocak/January 2022

Değerlendirme | Peer Review: Dış Bağımsız | Externally Peer-reviewed.

Hakem Raporları | Peer Review Reports: <https://dergipark.org.tr/tr/pub/eskiye ni/page/13397>Atf | Cite as: Ali Kaya, "Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseî ve Bikâî Örneği = The Interpretation of Basmala with the Content of the Surah: 'Umar al-Nasafî and al-Biqâ'î Example", *Eskiye ni* 46 (Mart/March 2022), 337-363.<https://doi.org/10.37697/eskiye ni.1015907>

© Ali Kaya | CC BY-NC 4.0 Attribution-NonCommercial 4.0 International

clearly related to the content of the surahs. This is a situation regarding the volume of the surahs and the subject(s) dealt with in them. Because, generally, while several subjects are covered in long surahs, one subject is mentioned in short surahs. On the other hand, in his tafsir named *Naẓm al-Durar*, al-Biqā'ī who showed the relationship between surahs, verses, and even sentences, and tried to reveal the *i'jaz* (inimitability) in the arrangement of the verses of the Qur'an revived this method, which was started by 'Umar al-Nasafi three centuries ago. However, instead of quoting directly the verses, he explained Basmala by adding rhyming sentences to the names of *Allah*, *rahmān* and *rahīm*, which he often used with certain words and expressions. In Lafzatullāh's tafsir, he generally preferred words and expressions that explain the names and attributes of Allah, and he tried to give the same meaning to the words *rahmān* and *rahīm* in all the surahs, and to explain the Basmala according to the main aim (*maqṣud*) of the surah, with the sentences formed with definite words and expressions he chose. However, the Basmala explanations in the introduction of many surahs are similar in meaning and emphasis, due to the frequent use of words and expressions with close meanings while explaining these three words. In this contribution, after giving brief information about the tafsirs of 'Umar al-Nasafi and al-Biqā'ī, by considering the way of them explaining the basmala according to the content of the surah accompanied by examples, a comparison will be made.

Keywords

Tafsir, Qur'an, Basmala, 'Umar al-Nasafi, al-Biqā'ī

Besmelenin Sûre Muhtevasıyla Yorumu: Ömer Neseîî ve Bikâî Örneği

Öz

Besmele, *bismillāh* ibaresinin okunması ve yazılmasını ifade eden bir kelimedir. Besmeleyle bir işe başlamak, Kur'an'ın ilk inen âyetlerinde Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e öğrettiği bir edep olduğu gibi peygamberler vasıtasıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnettir. Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. İslâm'ın ilk dönemlerinde *bismikellāhümme* ifadesi, İsrâ 17/110. âyet nâzil olunca *Bismillāhirrahmān* ve Neml 27/30. âyet inince de *bismillāhirrahmānirrahīm* cümlesi kullanılmıştır. Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Ayrıca müstakil olarak risale türü eserlerde özenle ele alınarak farklı açılardan incelenmiştir. Tefsir tarihinde Kur'an'a bütüncül yaklaşımlarıyla öne çıkan Ömer Neseîî (öl. 537/1142) ve Bikâî (öl. 885/1480), besmeleyi sadece Fâtiha sûresinin girişinde açıklamakla kalmamış, bütün sûre girişlerinde, sûre muhtevasına göre tefsir etmişlerdir. Ömer Neseîî, *et-Teyşir fi't-tefsir* isimli tefsirinde sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu göstermiş ve her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında düzenli bilgiler vermiştir. Bununla birlikte besmelede bulunan *Allah*, *rahmān* ve *rahīm* lafızlarına sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini *ellezî* ismiyle ekleyerek kafiyeli metinler oluşturmuştur. Genelde *Allah* lafzına sûre başlarından bir âyeti, *rahmān* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *rahīm* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Ancak seçtiği âyetlerin geneli, sûre konusu/konularını yansıtabak içerikte değildir. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştirilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasıyla ilgisinin daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili bir durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birkaç konu işlenirken,

kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. *Nazmü'd-düerer* isimli tefsirinde, sûreler, âyetler hatta cümleler arasındaki münâsebeti gösteren, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzi ortaya koymaya çalışan Bikâî ise kendisinden üç asır önce Ömer Neseî tarafından başlatılan bu usulü yeniden canlandırmıştır. Ancak o, doğrudan âyetlerden itibaslar yapmak yerine, *Allah, rahmân* ve *rahîm* isimlerine, sıklıkla kullandığı belli kelime ve ifadeler vasıtasıyla oluşturduğu kafiyeli cümleler ilave ederek besmeleyi izah etmiştir. Lafzattullâhın tefsirinde genelde Allah Teâlâ'nın isim ve sıfatlarını açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiş, seçtiği belli kelime ve ifadelerle oluşturduğu cümlelerle, *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi sûrenin temel hedefine (maksûd) göre izah etmeye çalışmıştır. Ancak bu üç lafzı açıklarken yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir. Bu çalışmada, Ömer Neseî ve Bikâî'nin tefsirleri hakkında kısa bilgi verildikten sonra örnekler eşliğinde besmeleyi sûre muhtevasına göre açıklama tarzları ele alınarak mukayese yapılacaktır.

Anahtar Kelimeler

Tefsir, Kur'ân, Besmele, Ömer Neseî, Bikâî

Giriş

Besmele (البِسْمِلة), *dehrace* (دحرجة) vezninde dörtlü *b-s-m-l* (بِسمَل) fiilinin mastarıdır ve *bismillâh* (بِسْمِ اللّٰهِ) ifadesini yazmak ve okumak anlamını ifade eden *menhût*¹ bir kelimedir.² Bir işe besmeleyle başlamak, Kur'ân'ın ilk inen âyetlerinde, Yüce Allah'ın, Hz. Peygamber'e vahyettiği bir edeptir.³ Söz konusu âyetlerde, *ikra' bismi rabbikellezî halak/ اِقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ* ifadesiyle⁴ Hz. Peygamber'den, kendisini yaratan rabbi adına okuması istenir. İbn Âşûr (öl. 1973), besmelenin, Hz. İbrahim'in devrinden itibaren “peygamberlerin dillerinde olan söz”ün mürâdifi, dolayısıyla onun hanîfliğin kelâmı olduğunu ifade eder. Akabinde bu düşünceyi temellendirmek için bazı âyetleri⁵ zikrettikten sonra Hz. Süleyman'ın da Sebe Kraliçesi'ne

¹ *Naht*, edebî bir terim olarak iki kelimeyi muhtasar bir şekilde söylemek anlamına gelir ve bir tür ihtisardır. Arap dilinde bu ihtisar olayına *menhût* denir. Marangozun iki tahtayı yontarak tek bir parça haline getirmesi gibi iki kelimenin ihtisar edilerek tek kelimeyle ifade edilmesi olayıdır. *Lâ havle velâ kuvvete illâ billâh* cümlesinin *havkale*, *el-hamdu lillâh* cümlesinin *hamdele* sözcükleriyle anlatılması gibi. (Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr el-Kurtubî, *el-Câmî li ahkâmî'l-Kur'ân*, thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 2006), 1/150-151; Abdurrahmân Celâluddîn es-Süyûtî, *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ*, nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. (Beyrut: Menşûrâtul-Mektebeti'l-Arabîyye, 1986), 1/482-483; Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhît fi Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhît)*, haz. Mustafa Koç - Eyyüp Tanrıverdi (İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013), 5/4351. Ayrıca bk. “Besmele”, *Temel İslam Ansiklopedisi*, ed. Tuncay Başoğlu (İstanbul: İSAM Yayınları, 2019), 1/459-460.

² Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem İbn Manzûr, *Lisânu'l-Arab*, thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. (Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.), 1/286; Mütercim Asım Efendi, *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi*, 5/4351. Ayrıca bk. Şuayip Karataş, *İmam Ya'kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri* (Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021), 55.

³ Seyyid Kutub, *Fî zilâli'l-Kur'ân* (Mısır: Dâru's-Şurûk, 1972), 1/21.

⁴ el-'Alak 96/1.

⁵ “Babacığım! Allah tarafından sana azap dokunup da şeytanın yakını olmandan korkuyorum.” (Meryem 19/45) “İbrahim: Selâm sana (esen kal) dedi, Rabbinden senin için mağfiret dileyeceğim. Çünkü o bana karşı çok

gönderdiği mektuba, Hz. İbrahim döneminden miras kalan bu sünnete uyarak besmeleyle⁶ başladığını, Yüce Allah'ın da bu sünneti İslâm'la ihya ettiğini belirtir.⁷ Bununla birlikte besmelenin çok daha önce Hz. Nûh'un döneminde bilindiğini ifade etmek mümkündür. Nitekim Hz. Nûh kıssasının işlendiği bir bağlamda bulunan Hûd 11/41. âyette, Hz. Nûh'un inşa ettiği geminin gitmesinin ve durmasının Allah'ın adıyla (*bismillâhi mecrâhâ ve mürsâhâ/بِسْمِ اللّٰهِ مَجْرَاهَا وَمُرْسَاهَا*) olacağı ifade edilmiştir.⁸ Buna göre bir işe besmele ile başlamanın, peygamberler aracılığıyla nesilden nesile aktarılan bir sünnet olduğu ifade edilebilir. Ayrıca bazı âlimler, Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle *besmelenin* bütün şeriatı ihtiva ettiğini belirtmişlerdir.⁹

Hz. Muhammed döneminde besmele son şeklini alıncaya kadar bazı aşamalardan geçmiştir. Buna göre İslâm öncesinde olduğu gibi İslâm'ın ilk dönemlerinde de *bismikellâhümme* (بِسْمِ اللّٰهِ) ifadesi kullanılmıştır. Mekke döneminde müşriklerin Müslümanlarla ilişkilerini yasaklayan boykot metninde bulunması,¹⁰ Hudeybiye antlaşmasında Hz. Peygamber'in, müşrik tarafının ısrarı üzerine *bismillâhirrahmânirrahîm* yerine *bismikellâhumme* ibaresini kabul etmesi,¹¹ bu ifadenin erken dönemde kullanıldığını gösterir. eş-Şa'bî (öl. 104/722) ve el-A'meş'e (öl. 148/765) atfedilen bir rivayete göre Hz. Peygamber *bismillâh* şeklinde yazması için emredilinceye kadar *bismikellâhümme* ifadesini kullanmıştır. el-İsrâ 17/110. âyet¹² nazil olunca *bismillâhirrahmân* ibaresini, en-Neml 27/30. âyet¹³ inince de *bismillâhirrahmânirrahîm* cümlesini yazmıştır.¹⁴ Bir rivayette ise Hz. Peygamber'in en-Neml 27/30. âyet nazil olunca kadar *bismillâhirrahmânirrahîm* ifadesini kullanmadığı ifade edilmiştir.¹⁵

Rahmân kelimesi yalnız Allah için kullanılır. Çünkü sadece Allah rahmetiyle her şeyi kuşatmıştır. *Rahîm* ise Allah'ın dışındaki varlıklar için de kullanılır.¹⁶

lütuflâdır." (Meryem 19/47) "...Tevbimizi kabul et; zira tövbeleri çokça kabul eden, çok merhametli olan ancak sensin." (el-Bakara 2/128)

⁶ en-Neml 27/30.

⁷ Muhammed Tâhir İbn Âşûr, *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr* (Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyye li'n-Neşr, 1984), 1/151.

⁸ Hûd 11/41.

⁹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/142.

¹⁰ M. Uğur Derman - Mustafa İsmet Uzun, "Besmele", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 1992), 5/532-533.

¹¹ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/160; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ (Ankara: İmaj Yayınları, 2003), 1/256; Derman-Uzun, "Besmele", 5/532-533.

¹² "De ki: İster Allah deyin ister Rahmân deyin. Hangisini deseniz olur. Çünkü en güzel isimler ona hastır. Namazında yüksek sesle okuma; onda sesini fazla da kısma, ikisinin arası bir yol tut."

¹³ "Mektup Süleyman'dandır, rahmân ve rahîm olan Allah'ın adıyla (başlamakta) dır."

¹⁴ Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/144.

¹⁵ Ebû Dâvud Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî, *Sünenu Ebî Dâvud*, thk. Şuayyip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî (Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009), "Kitabu's-Salât", 124. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/144.

¹⁶ Râgıb el-İsfahânî, *el-Müfredât fî garibi'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Seyyid Keylânî (Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.), 191-192. Ayrıca bk. Kurtubî, *el-Câmi'*, 1/163.

Yaygın kanaate göre *rahmân* bu dünyada herkesi, *rahîm* ise ahirette sadece müminleri içine alan ilâhî rahmeti ifade eder.¹⁷ Nitekim Hattâbî (öl. 388/998), *rahmânın*, bütün mahlûkâtın rızklarını temin eden ve maslahatlarını karşılayan geniş rahmet sahibi anlamına geldiğini ifade eder. Dolayısıyla bu rahmet hem mümini hem de kafiri içine almaktadır. *Rahîm* ise sadece müminlere mahsusur. el-Ahzâb 33/43. âyette Allah Teâlâ'nın müminlere karşı çok merhametli olduğu ifade edilmiştir. Ayrıca başka bir âyette¹⁸ rızık ve geçimlik (ma'îşet), rahmet olarak isimlendirilmiştir.¹⁹ Bununla birlikte *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin, her iki dünya için geçerli, ancak belirgin etkileri bakımından bir hususiliğe sahip oldukları da ifade edilebilir. Çünkü Yüce Allah'ın sıfatlarını zaman yönünden sınırlandırmak mümkün değildir. Bu yorum, birçok âlimin savunduğu “*rahmân* ve *rahîm* kelimeleri arasında anlam farkının olmadığı”na dair görüşe de uymaktadır.²⁰

Besmele genelde tefsirlerde Fâtiha sûresinin girişinde detaylı bir şekilde tefsir edilmiştir. Bunun yanı sıra müstakil olarak risale türü eserlerin konusu olmuş ve farklı dönemlerde ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir.²¹ Akademik olarak besmelenin işârî yorumu,²² besmele ve istiâzenin fikhî ve kıraat yönü²³ ile farklı tefsir ekollerine göre yorumunun ele alındığı²⁴ çalışmalar da yapılmıştır. Bu çalışma ise tefsir tarihinde Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarıyla dikkat çeken Ömer Neseî ve Bikâî'nin, sûre muhtevası ve konusunu dikkate alarak besmeleyi yorumlama çabaları üzerine yoğunlaşmayı hedeflemektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu iki

¹⁷ Bekir Topaloğlu, “Rahmân”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2007), 34/416.

¹⁸ “Rabbinin rahmetini onlar mı paylaşıyorlar? Dünya hayatında onların geçimliklerini aralarında biz paylaşırdık. Birbirlerine iş gördükleri için kimini ötekine derecelere üstün kıldık. Rabbinin rahmeti onların biriktirdikleri şeylerden daha hayırlıdır.” (ez-Zuhruf 43/32)

¹⁹ Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed el-Hattâbî, *Şe'nu'd-duâ*, thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk (Beirut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984), 38.

²⁰ Topaloğlu, “Rahmân”, 34/416.

²¹ Geniş bilgi için bk. Süleyman Gür, “Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü”, *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477; Ali Can, “Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73; Ali Can, “Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu”, *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66; Mustafa Özel, “Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtiha Tefsiri”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272; Ahmet Sevgi, “Molla Câmfî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri”, *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.

²² bk. Ahmet Özdemir, “İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu”, *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37; Ali Akpınar, “İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (öl. 465/1072)'nin Besmele Tefsiri”, *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92; Ahmet Bedir, “Kuşeyrî'nin “Letâifü'l-İşârât” Adlı Tefsiri'nde “Besmele” Yorumu”, *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.

²³ Abdullah Aydemir, “Besmele”, *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89; Ziya Şen, “İstiaze ve Besmele”, *Diyanet İlmî Dergi* 40/1 (2004), 91-100; Yahya Şenol, “Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi”, *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.

²⁴ Mehmet Kaya, “Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116.

müfessir sûre başlarındaki besmeleleri, ilgili sûrenin muhtevasına/konusuna göre farklı şekillerde kafiyeli cümlelerle tefsir etmeye çalışmışlardır.²⁵

1. Ömer Neseî'nin *et-Teysîr fi't-tefsîr*'i ve Besmele Yorumu

Ömer Neseî'nin²⁶ *et-Teysîr fi't-tefsîr* adlı tefsiri, 2019 yılında bir kısım araştırmacı tarafından tahkik edilerek on beş cilt halinde yayımlanmıştır.²⁷ Ayrıca bu eser, Türkiye Yazma Eserleri Kurumu tarafından eleştirmeli-metin çeviri şeklinde neşredilmeye başlanmıştır.²⁸ Hacimli bir tefsir olan *et-Teysîr*, isminden de anlaşıldığı gibi kolay ve anlaşılır olmasıyla dikkat çekmektedir.

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'de, sûrelerin kimliği hakkında bilgiler vererek tefsire başlamaktadır. Bu çerçevede her sûreye besmeledeki *Allah, rahmân ve rahîm* lafızlarına sûre içinden seçtiği âyet veya âyet bölümlerini, *ellezî* ismiyle

²⁵ Aslında sûrelerin girişinde besmeleyi farklı şekilde yorumlama usulünü ilk başlatan müfessirin Kuşeyrî (öl. 456/1072) olduğu söylenebilir. Ancak o, *Letâifu'l-işârât*'ta sadece besmelelerdeki *bismillâh* ifadesini işari tefsirin ilkeleri çerçevesinde yorumlamış; *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerini ayrı ayrı ve kafiyeli cümlelerle izah etmemiştir. Bu sebeple bu çalışmanın kapsamına dâhil edilmemiştir. Geniş bilgi için bk. bk. Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik el-Kuşeyrî, *Letâifu'l-işârât*, thk. Abdüllatif Hasan Abdurrahmân (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2007); Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

²⁶ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer en-Neseî, 461/1068 tarihinde Ceyhun nehri ile Semerkant arasında yer alan Neseî şehrinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada almıştır. Neseî'nin hayatıyla ilgili fazla bilgi yoktur. Ancak hocaları, yetiştirdiği öğrencileri ve yüksek itibarı, onun ilme değer verilen ve birçok âlimin bulunduğu bir çevrede yaşadığını göstermektedir. Hocaları arasında Hanefî fakihleri ve Mâtürîdî kelamcıları olduğu gibi öğrencileri arasında da Hanefî fıkının önemli âlimleri vardır. 537/1142 senesinde Semerkant'ta vefat etmiştir. Ömer Neseî hem yaşadığı dönemde hem de daha sonraki dönemlerde âlimlerin övgüsüne mazhar olmuş, samimiyeti ve birikimi takdir edilmiştir. Bununla birlikte hadis rivayeti konusunda Sem'ânî (öl. 562/1166) tarafından tenkit edilmiştir. Kelâm, fıkıh, usûl ve tefsir başta olmak üzere birçok alanda eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed es-Sem'ânî, *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebir*, thk. Munîra Nâcî Sâlim (Bağdat: y.y., 1975), 1/527-528; Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım b. Kutluboga, *Tâcu't-terâcim* thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf (Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992) 219-220; Celâluddîn es-Süyûtî, *Tabakâtu'l-müfessîrin*, thk. Ali Muhammed Ömer (Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010), 88; Muhammed Abdülhay el-Leknevî, *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye* (Kahire: Dâru'l-Kütübî'l-İslâmî, ts.) 149-150; Şemsuddîn Muhammed b. Ali ed-Dâvûdî, *Tabakâtu'l-müfessîrin* (Beyrut: Dâru'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 2/7-9; Ayşe Humeyra Aslantürk, "Neseî, Necmeddîn", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/571; Ayşe Humeyra Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr fi't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995), 15-34; Sevfullah Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'an Yorumlamaları* (İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013), 17-20; Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr (Muhakkikin önsözü)*, thk. Mâhîr Edîb Habbûş (İstanbul - Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019), 1/11-32; Necmeddin Ömer en-Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri-et-Teysîr fi't-tefsîr- (Çevirenin önsözü)*, çev. Muhammed Coşkun (İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019), 1/9; Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'an", *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*, ed. Murat Şimşek vd. (Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021), 820-821.

²⁷ Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed en-Neseî el-Hanefî, *et-Teysîr fi't-tefsîr*, thk. Mâhîr Edîb Habbûş vd. (İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019)

²⁸ Bu tefsirin 2 cildi yayımlanmıştır. bk. Necmeddin Ömer en-Neseî, *et-Teysîr fi't-tefsîr (Ömer Neseî Tefsiri)*, ed. Muhammed Coşkun (İstanbul: Türkiye Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019)

ekleyerek kafiyeli bir giriş yapmaktadır. Daha sonra sûre faziletiyle ilgili rivayetleri zikretmekte, sûrenin Mekkî-Medenî özelliği hakkında bilgi vermekte ve sûrenin kaç kelime ve harften oluştuğunu belirtmektedir. Devamında tefsirini yaptığı sûrenin baş tarafı ile bir önceki sûrenin sonu arasındaki münâsebete (intizâma) değinmekte ve peş peşe gelen sûrelerin konuları ve muhtevaları hakkında bilgi vermektedir. Sûreler ve âyetler arasındaki münâsebeti ifade etmek için genelde *intizâm*²⁹ sözcüğünü kullanan Neseî'nin, âyetler arasındaki bağlantıyı göstermek için yer yer *ittisâl*³⁰ kelimesini tercih ettiği görülmektedir.³¹

Ömer Neseî âyetleri tefsir ederken de belli bir usûlü takip etmektedir. Âyetleri kelime kelime tahlil etmekte, bu bağlamda öncelikle âyetlerin lügat anlamını açıklamakta, kelimeyle ilgili sahâbe, tâbiîn ve diğer âlimlere ait bir görüş varsa zikretmekte, başka bir yorum yoksa dilcilerin görüşleriyle ayeti izah etmektedir. Ayrıca kıraat farklılıklarına temas etmekte, varsa âyetin iniş sebebi hakkında bilgi vermekte ve bazı kelimelerin i'râbına değinmektedir. Âyetlerin sonunda ise Kuşeyrî (öl. 465/1072) gibi tasavvuf ehlinin görüşlerine yer vermekte, kelamla ilgili olarak da başta İmam Mâturîdî (öl. 333/944) olmak üzere birçok âlimden alıntılar yapmaktadır.³² Ömer Neseî, bu tertip ile başladığı tefsirinde, âyetin konusu dışına çıkmadan açıklamaları sürdürmekte,³³ âyetleri tefsir ederken başlıklar açmamakla birlikte, düzenli bir şekilde kullandığı belli kalıp ve ifadelerle bölümleri birbirinden ayırmaktadır.³⁴

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde yararlandığı kaynaklar hakkında bilgi vermemekle birlikte, kullandığı bazı ifadelerle bilgi kaynaklarına işaret etmiştir.³⁵ Ayrıca atıf yaparken zikrettiği isimler, onun tefsirinin kaynaklarını öğrenme konusunda yardımcı olmaktadır. Âyetleri öncelikle hadisle açıklayan Ömer Neseî'nin tefsirinin esas rivayet kaynağını sahabe ve tabiinin görüşleri oluşturmuştur.³⁶ Bununla birlikte o, İmam Mâturîdî'nin *Te'vilâtü'l-Kur'ân*'ı ve

²⁹ bk. Neseî, *et-Teyîsîr*, 11/81-82, 187-188.

³⁰ Bakara 2/180. âyetin, önceki âyetle olan anlam irtibatını gösterirken *ittisâl* sözcüğünü kullanmaktadır. bk. Neseî, *et-Teyîsîr*, 3/77.

³¹ Ali Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Tevsîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 821, 824-825.

³² Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 58-59. Ayrıca bk. Aslantürk, *Ebû Hafîs Ömer en-Neseî*, 83-84.

³³ Neseî, *et-Teyîsîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/73-74; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18.

³⁴ Ömer Neseî, tefsirinde *ve'n-tizâmuhâ bimâ kableha* (bu sûrenin/âyetin önceki sûre/âyetle olan anlam ilişkisi), ve *emmâ tefsîruhâ* (tefsirine gelince), *kıssatu nüzûlihâ* (nüzûl hikâyesi), ve *kurie* (şöyle okundu/kıraatle ilgili), ve *delleli'l-âyetu ala...* (bu âyet, şu konuya/olaya delalet etti), ve *kâle ehli'l-ma'rife* (tasavvuf ehli şöyle dedi) gibi ifadelerini sıklıkla kullanmaktadır. bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri (Çevirenin önsözü)*, 1/18.

³⁵ Ömer Neseî, *kâle'l-müfessirân*, *kâle ehli'l-luga*, *kâle ba'du ehli'l-ma'rife* ve *kâle ba'du ehli'l-luga* gibi cümlelerle nakillerde bulunmuştur. (Aslantürk, *Ebû Hafîs Ömer en-Neseî*, 84-85)

³⁶ Aslantürk, *Ebû Hafîs Ömer en-Neseî*, 84-85. Ayrıca bk. Kaya, "Ömer Neseî'nin et-Teyîsîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân", 822.

Kuşeyrî'nin *Letâifu'l-işârât*'ı başta olmak üzere çeşitli tefsirler ve lügatlerden ifade ederek tefsirini kaleme almıştır.³⁷ Özellikle *Te'vilât* ve *Letâifu'l-işârât*'ın temel kaynakları olması hasebiyle *et-Teysîr*'in Hanefî-Mâturîdî ile tasavvuf geleneğini birleştiren bir metin olduğu ifade edilebilir.³⁸

Ömer Neseî'nin tefsirle ilgili diğer eseri *el-Ekme'lü'l-atvel*'in nüshalarının Kahire'deki Hidâviyye Kütüphanesi'nde bulunduğu ve dört cilt olduğu ifade edilmektedir.³⁹ Bundan başka onun *Tefsîr-i Neseî* isimli Farsça bir tefsiri⁴⁰ ve *Kitabu'l-beyân 'an ğarîbi'l-Kur'ân* adında Kur'ân kelimelerini konu edinen bir kitabı vardır.⁴¹

1.1. Ömer Neseî'nin Besmele Yorumu

Ömer Neseî, *et-Teysîr*'in mukaddimesinde *istiâzeyi* tefsir ederken *Allah* özel isminin kökeni hakkında detaylı bilgiler verir. *Allah* lafzının, Yüce Allah'ın en büyük ismi (ism-i a'zam) olduğunu ve “yoktan var etmeye gücü yeten” anlamına geldiğini belirtir. Akabinde *kîle* (söylendi, denildi) ifadesiyle bu lafzın anlamına dair görüşleri sıralar ve müştak olup olmadığı konusunda âlimler arasında ihtilaf olduğunu belirtir.⁴² Besmeleyi açıklarken de ilk önce *be* harfinin anlamı ve işlevi hakkında bilgi verir. *Benin* ilsâk (bitişme) ve *tazmîn* (içine alma/kapsama) harfi olduğunu ifade ettikten sonra onun işleviyle ilgili beş yorum aktarır.⁴³ *Beden* sonra *isim* kelimesinin okunuşunda dört lügat (lehçe) olduğunu ve onun “yüksek oldu, yüceldi” (*alâ*) anlamına gelen *semâ-yesmû-sumuvv* ve *semâ/semiye-yesmî-sumiyy* fiilinden türediğini ifade eder. Ayrıca *ismin*, *veseme-yesimu* fiilinden üredi-

³⁷ Geniş bilgi için bk. Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 84-124; Neseî, *et-Teysîr* (*Muhakkikin önsözü*), 1/73-77. Ayrıca bk. Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri* (*Çevirenin önsözü*), 1/20-24; Kaya, “Ömer Neseî'nin *et-Teysîr* fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân”, 822.

³⁸ Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri* (*Çevirenin önsözü*), 1/23.

³⁹ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 27; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19; Neseî, *Ömer Neseî Tefsiri* (*Çevirenin önsözü*), 1/11.

⁴⁰ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 28; Efe, *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütûh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*, 19.

⁴¹ Bu kitap yüksek lisans tezi olarak tahkik edilmiştir. bk. Huzeyfe Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018).

⁴² Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-26. Halil b. Ahmed, nahivcilerden Zeccâc, müfessirlerden Hüseyin b. El-Fadl el-Cebelî, fıkıh imamlarından Muhammed b. Hasan, hadisçilerden Şâfiî ve başka bir grup âlim, *Allah* lafzının türemiş (gayr-ı müştak) olduğunu savunmuş ve bu lafzın *Allah Teâlâ*'ya ait ve sadece onun özel ismi olduğunu ifade etmiştir. Ömer Neseî, *Allah* lafzının müştak olduğuna dair on görüş aktarmıştır. Geniş bilgi için bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/25-32.

⁴³ Ömer Neseî'nin *benin* işleviyle ilgili sıraladığı yorumlar şöyledir: 1-*Be*, öncesinde (istiâzede) bulunan *eûzu billah* ile ilişkilidir. Bu durumda besmele *eûzu bismillahi* şeklinde takdir edilir. 2-*Be*, besmeleyi gizli bir emir veya bildirme (ihbâr) bağlar. Bu durumda emirle ilgili *ibde'* (başla) ve *ibdeu* (başlayın), bildirimle ilgili *ebdeu ene* (ben başlıyorum/başlarım) veya *nebdeu nahnu* (biz başlıyoruz/başlarız) takdir edilir. Öncesine (eûzu) uyumu açısından *ebdeu* şeklinde yani ihbari bir fiil takdir etmek daha münâsiptir. 3-*Benin* anlamı “Allah'ın ismiyle bereket, uğur, sebat ve yardım dilerim” şeklindedir. 4-*Be*, “olan” ve “olacak” her şey Allah'ın adıyla (olur), anlamını katar. 5-*Be*, *hâzâ bismillâhi* şeklinde gizli bir mübtedanın habberidir. en-Nûr 24/1. âyet ve Sâd 38/29. âyetlerinde de buna benzer ifade ve cümleler vardır. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/43.

ğini savunanların hata ettiklerini belirterek *isim* sözcüğünün besmeleye dâhil olmasıyla ilgili görüşlere değinir.⁴⁴

Ömer Neseî, *rahmân* ve *rahîm* kelimeleri hakkında da detaylı bilgiler verir. Bu bağlamda öncelikle *rahmân* ve *rahîm* *rahmet* kelimesinden türetildiğini, “Allah’ın rahmeti”nin, ehline (rahmet ehline) hayır murat etmesi anlamında geldiğini ifade eder. Devamında “Allah’ın kuluna olan rahmeti”nin mahiyeti ve anlamına dair farklı açıklamalara yer verir.⁴⁵ *Rahmet* ve *Allah’ın rahmeti* konusundaki bu bilgilerden sonra *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin tefsiriyle ilgili selef ve halefin birçok yorumunu tek tek zikreder. Bu çerçevede ilk önce Ebu Saîd el-Hudrî’ye dayandırılan bir rivayette, Hz. İsa’nın “Rahmân, dünyanın Rahmânı (*rahmânü’l-dünyâ*), rahîm ise ahiretin rahîmi (*rahîmü’l-âhire*)” şeklinde buyurduğunu aktarır. Sonra bununla aynı muhtevadaki diğer yorumları zikreder. Ancak bu yorumlar arasında bir tercihte bulunmaz.⁴⁶

Ömer Neseî, tefsirinin mukaddimesinde *rahmân* ve *rahîm* isimlerini farklı açılardan yorumlamayı ve değişik görüşleri aktarmayı sürdürür. Bu çerçevede *rahmân* ve *rahîm* sözcüklerinin kalıp olarak özellikleri ve ifade ettiği anlamlara dair çeşitli görüşleri aktarır.⁴⁷ Aynı sifattan alınmakla birlikte *rahmân* ve *rahîm* isimlerinin birlikte zikredilmelerinin amacıyla ilgili dört yoruma yer verir.⁴⁸ Besmelede önce *Allah*, sonra *rahmân* sonra da *rahîm* isimlerinin gelme nedeni hakkındaki farklı görüşleri zikreder.⁴⁹ Allah’ın eşyayı ulûhiyet ile yarattığını ve

⁴⁴ Neseî, *et-Teysîr*, 1/47-51.

⁴⁵ Neseî, “Allah’ın kuluna merhameti”nin anlamı/mahiyeti konusunda “kuluna, hak etmediği mükafatı vermesi ve müstahak olduğu azabı ondan uzaklaştırması”, “azaba layık olanı terk etmesi (cezalandırması)”, “muhtaç olana iyilikte bulunması” ve “şefkat” şeklinde dört yorum zikreder. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/51.

⁴⁶ Bu bağlamda Neseî sahabe, tabîin ve diğer âlimlere atfettiği “dünya ehline (merhamet etmesiyle) rahmân, ahiret ehline (rahmet etmesiyle) rahîm”, “kullarının dünyevi ihtiyaçlarını karşılaması itibarıyla rahmân, onların ahiretteki maslahatlarını yerine getirmesiyle rahîm”, “dünya nimetleri vermesi açısından rahmân, ahiret nimeti vermesi itibarıyla rahîm”, “nefislere merhamet etmesiyle rahmân, kalplere merhamet etmesiyle rahîm”, “verdiği nimetlerle rahmân, ihsanlarla rahîm”, ateşten kurtarmasıyla rahmân, cennetlere sokmasıyla rahîm”, “sıkıntıları gidermesiyle rahmân, günahları bağışlamasıyla rahîm”, “yolu açıklamasıyla rahmân, kurtarması ve muvaffak kılmasıyla rahîm”, “rızk vererek iyi-kötü herkese şefkat göstermesiyle rahmân, özellikle müminlere merhametiyle rahîm”, “lütfuyla bütün kullarına şefkat göstermesiyle rahmân, itaat ehline/kendine itaat edene şefkat etmesiyle rahîm”, “bütün yaratıklara merhamet etmesiyle rahmân, sadece dostlarına merhamet etmesiyle rahîm” şeklindeki görüşlere yer verir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/51-55.

⁴⁷ Bu konuda şu yorumları aktarır: 1-*Rahmân*, “rahmet sahibi” anlamına gelir. “Çok susamış” anlamına gelen *’atşân* kalıbı bunun gibidir. *Kadîr*’in *kâdir* anlamını ifade etmesi gibi *rahîm* de *râhim* demektir. Birincide (rahmân) sıfatın ispat edilmesi, ikincide (rahîm) fiilin ispat edilmesi söz konusudur. 2-*Rahmân*, *fa’lân* kalıbında, sıfatla mübalağa ifade eden bir kalıptır. “Çok öfkeli” anlamına gelen *gadbân* bunun gibidir. *Rahîm* ise rahmeti daimî olan manasına gelir. *Râhim* formu, “kendisinde rahmet bulunan (kişi)” anlamını ifade eder. 3-*Gadbân*’ın “öfkeli” anlamını ifade etmesi gibi *rahmân* da “merhametli” anlamına gelir. *Semî* sözcüğü “işiten” manasına geldiği gibi *rahîm* de “merhamet eden” manasına gelir. bk. Neseî, *et-Teysîr*, 1/57.

⁴⁸ Neseî, *et-Teysîr*, 1/58.

⁴⁹ Neseî, *et-Teysîr*, 1/58-60.

rahmetiyle tuttuğunu; dünyada ve ahirette, öncekilere ve sonrakilere verilen bütün nimetlerin ancak onun rahmeti ile tezahür ettiğini belirten Neseî, bu bağlamda önce peygamberlerin Kur'ân'daki dualarında rahmetin kullanımı, sonra da Kur'ân'ın genelinde rahmet kelimesinin zikredilmesi hakkında âyetlerin şahitliğiyle detaylı bilgiler verir.⁵⁰ Son olarak besmelenin Kur'ân'dan bir âyet olup olmaması konusunda mezheplerin görüşlerine kısaca değinir.⁵¹

Ömer Neseî, besmeleyi oluşturan edat ve isimlerle ilgili farklı rivayet ve açıklamalara yer vermekle birlikte, çoğunlukla aktardığı görüşler arasında değerlendirme yapmadığı gibi bir tercihte de bulunmamıştır. Buna ek olarak o, ilk görüşten sonra zikrettiği görüşleri *kîle* (söylendi) formuyla aktararak,⁵² dolaylı olarak tercihini ortaya koymuştur. Diğer taraftan el-Fâtiha sûresinin isimlerinden biri olan *ümmü'l-Kur'ân* ifadesini açıklarken el-Fâtiha'nın, diğer sûrelerde zikredilen konuların temeli olduğunu ve onları kapsadığını belirtmiştir. Ayrıca Kur'ân'da bulunan bütün rızık ve nimet verme, terbiye ve ikram, bekletme (*inzâr*) ve mühlet verme, ihsanda bulunma ve güzellik vermenin *er-rahmân* kelimesinin kapsamına girdiğini, Kur'ân'da zikredilen bütün suçların affedilmesi, günahların silinmesi, isyanın bağışlanması, azgınlığın (*tuğyân*) cezalandırılmaması, asilerin serbest bırakılması, canilere merhamet edilmesinin de *er-rahîm* kelimesinin kapsamına dahil olduğunu ifade etmiştir.⁵³ *Kitâbu'l-beyân 'an ğarîbi'l-Kur'ân* isimli eserinde ise Allah lafzını “gerçek mabud” (*el-ma'bûdu'l-hakk*), *rahmân* ismini “rızık vererek şefkat gösteren” (*el-âtf bi'r-rizk*) ve *rahîm* ismini de “bağışlayarak şefkat gösteren” (*el-âtf bi'l-mağfira*) şeklinde açıklamıştır.⁵⁴ Buna göre Ömer Neseî'nin genel itibarıyla *rahmân* ismi hakkında “dünyada her türlü rızık ve nimet vermek suretiyle şefkat gösteren”, *rahîm* ismi hakkında ise “ahirette bağışlayarak şefkat gösteren” şeklindeki yorumu tercih ettiği anlaşılmaktadır.

et-Teyisr'in özgün taraflarından biri, sûre girişlerinde besmele açıklanırken takip edilen usuldür. Bu usulün, aslında Ömer Neseî'nin Kur'ân'ı yorumlama yönteminin bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü o, sistemli bir şekilde sûreler arasındaki uyumu gösterdiği gibi her bir sûrenin muhtevasını oluşturan konular hakkında da düzenli bilgiler vermiştir. Bunun yanı sıra besmelede geçen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümleriyle sûre muhtevasına ışık tutmaya çalışmıştır.

Ömer Neseî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama usulü *iki madde* halinde incelenebilir: *Birincisi*, sûrelerin genelinde izlenen yoldur. Buna göre sûre girişlerindeki besmeleler *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* ism-i mevsûlu ile âyet veya âyet bölümleri sıra cümlesi yapılarak izah edilmiştir. Diğer bir ifadeyle

⁵⁰ Neseî, *et-Teyisr*, 1/61-66.

⁵¹ Neseî, *et-Teyisr*, 1/67.

⁵² bk. Neseî, *et-Teyisr*, 1/57.

⁵³ Neseî, *et-Teyisr*, 1/76-77.

⁵⁴ Kocabaş, *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri*, 60.

Nesefti, sûrelerin genelini girişinde, âyetleri bu üç isme *ellezî* ismiyle bağlayarak kafiyeli ve etkili bir giriş yapmıştır. Ancak seçtiği âyetlerin genelini, sûre konusu/konularını yansıtacak muhtevaya sahip olmadığı görülmektedir. Genelde Allah lafzına sûre başlarından bir âyeti, *rahmân* ismine bundan sonra gelen âyetlerden birini, *rahîm* ismine de daha sonra gelen bir âyeti eklemiştir. Örneğin Âl-i ‘İmrân’ın girişinde, sûrenin farklı âyetlerinin bölümlerini Allah, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine *ellezî* ismiyle sıra yaparak besmeleyi açıklamıştır. Buna göre besmeleye “Kitabı indiren⁵⁵ Allah’ın, dilediğine hesapsız rızık veren⁵⁶ Rahmân’ın ve mükâfatın en güzeli katında olan⁵⁷ Rahîm’in adıyla...”⁵⁸ şeklinde mana vermiştir. Görüldüğü gibi Nesefti, sırasıyla Âl-i İmrân 3/2., 27. ve 195. âyetlerden seçtiği cümleleri üç lafza ilave ederek kafiyeli bir giriş yapmıştır.

Müfessir el-En‘âm sûresinde de aynı usulü takip etmiştir. *Rahmân* ismine iki âyetten seçtiği bölümleri eklemiş, *eksera bihi’s-semerât/أكثر به الثمرات* (‘onunla’ ürünleri çoğaltan) ifadesinde⁵⁹ olduğu gibi âyetlerden iktibas ettiği kısımları olduğu gibi değil, cümlenin manasını gözeterek besmele için seçtiği diğer âyet bölümleriyle uyumlu hale getirmiş ve kafiyeli anlatım ortaya koymuştur. Buna göre besmeleyi “Gökleri ve yeri yaratan, aydınlığı ve karanlıkları var eden⁶⁰ Allah’ın, gökten su indiren ve onunla bitkileri çıkaran, ürünleri çoğaltan⁶¹ ve çardaklı çardaksız (üzüm) bahçeleri yaratan⁶² Rahmân’ın ve bizleri yeryüzünün halifeleri kılan ve kimimizi kimimize derecelerle üstün kılan⁶³ Rahîm’in adıyla...”⁶⁴ şeklinde ifade etmiştir.

Nesefti, el-A‘râf sûresinin mukaddimesinde de Allah, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek açıklamıştır. Ancak burada da âyetleri birbir almamış, iktibas ettiği âyet bölümlerini birbirlerine uyumlu hale getirerek kafiyeli bir metin oluşturmuştur. Bu çerçevede besmeleyi “Kendisiyle (insanları) uyarması ve müminlere öğüt vermesi için Resulüne kitabı indiren Allah’ın,⁶⁵ onda (bu sûrede) sonrakileri uyararak için öncekilerin haberlerini anlatan⁶⁶ Rahmân’ın ve (Kur‘ân okunduğunda) dinleyen ve susanlara rahmeti vadeden⁶⁷

⁵⁵ Âl-i ‘İmrân 3/2.

⁵⁶ Âl-i ‘İmrân 3/27.

⁵⁷ Âl-i ‘İmrân 3/195.

⁵⁸ Nesefti, *et-Teyyîr*, 3/449 (بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي نَزَّلَ الْكِتَابَ، الرَّحْمَنُ الَّذِي يَرْزُقُ مِنْ يَشَاءَ بِغَيْرِ حِسَابٍ، الرَّحِيمُ الَّذِي عِنْدَهُ حُسْنُ التَّوَابِ).

⁵⁹ İlgili âyette ürünlerle ilgili ifade şöyledir: كَلُوا مِنْ ثَمَرِهِ إِذَا أَثْمَرَ (Her biri meyve verdiği zaman meyvesinden yeyin...) (el-En‘âm 6/141). Benzer bir ifade aynı sûrenin 99. âyetinde de vardır.

⁶⁰ el-En‘âm 6/1.

⁶¹ el-En‘âm 6/99.

⁶² el-En‘âm 6/141.

⁶³ el-En‘âm 6/165.

⁶⁴ Nesefti, *et-Teyyîr*, 6/7.

⁶⁵ el-A‘râf 7/2.

⁶⁶ el-A‘râf 7/101.

⁶⁷ el-A‘râf 7/204.

Rahîm'in adıyla..."⁶⁸ biçiminde izah etmiştir. *Rahmân* ismine eklediği ifadeyi el-A'râf 7/101. âyetten⁶⁹ ilhamla oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ayrıca *kıssa* kelimesi aynı sûrenin 7., 35. ve 176. âyetlerde de zikredilmiştir. Diğer taraftan el-A'râf sûresi, peygamber kıssalarının yer aldığı sûrelerden biridir. Bu sebeple Neseffî'nin burada sûre konusuna işaret eden âyetleri tercih ettiği söylenebilir. el-Enfâl sûresinde de benzer bir açıklama şeklini görmek mümkündür:

"Yardım sadece katında olan ve mutlak güç, hüküm ve hikmet sahibi⁷⁰ Allah'ın, "(*ey Allahım!*) gökten üzerimize taş yağdır veya bize acı veren bir azap gönder!"⁷¹ diyenlere azapta acele etmeyen *Rahmân*'ın ve iman edip Allah yolunda hicret edenlere ve cihad edenlere, (muhacirleri) barındırıp onlara yardım edenlere mağfiret ve bol rızık vadeden⁷² *Rahîm*'in adıyla..."⁷³

Dikkat edilirse bu sûrede besmeleyi açıklarken *Allah* lafzına eklediği cümleyi el-Enfâl 8/10. âyetten⁷⁴ almıştır. Bununla birlikte *nasr* (yardım) kelimesi aynı sûrenin 26., 40., 62., 72. ve 74. âyetlerinde de geçmektedir.

Neseffî'nin, el-Mü'minûn sûresinin girişinde, besmeleyi "İnsanı çamurdan alınmış bir özden yaratan⁷⁵ Allah'ın, iyiye (*birr*) ve kötüye (*fâcir*) rızık veren ve rızık verenlerin en hayırlısı olan⁷⁶ *Rahmân*'ın ve bağışlayan, merhamet eden ve merhametlilerin en hayırlısı olan⁷⁷ *Rahîm*'in adıyla..."⁷⁸ biçiminde izah etmesinden onun, besmeledeki *rahmân* ismine eklediği bölümü, sûrenin 72. âyetini dikkate alarak oluşturduğu anlaşılmaktadır. Ancak hem bu âyette hem de el-Mü'minûn sûresinde *berr* ve *fâcir* sözcükleri geçmemektedir. Şu hâlde bu cümleyi oluştururken *rahmân* isminin anlamını dikkate almış veya *Allah* ve *rahîm* lafızlarına eklediği cümlelerle kafiye oluşturma amacı gütmüş olması mümkündür.

Neseffî'nin sûre başlarındaki besmeleyi yorumlama metodunun *ikincisinde Allah, rahmân ve rahîm* isimlerine eklediği âyet veya âyet bölümlerinin, sûrenin muhtevasına işareti daha belirgindir. Bu durum, kısa sûrelerde kendisini daha çok göstermektedir. Örneğin, Yûsuf sûresindeki besmeleye eklediği ifadeler, sûre konusunun özeti niteliğindedir. Kullandığı *kıssa, hissa* ve *gussa* sözcükleriyle ade-

⁶⁸ Neseffî, *et-Teyssîr*, 6/279.

⁶⁹ "İşte o ülkeler... Onların haberlerinden bir kısmını sana anlatıyoruz..."

⁷⁰ el-Enfâl 8/10.

⁷¹ el-Enfâl 8/32.

⁷² el-Enfâl 8/74.

⁷³ Neseffî, *et-Teyssîr*, 7/117.

⁷⁴ "Allah bunu (meleklerle yardımı) sadece müjde olsun ve onunla kalbiniz yatışsın diye yapmıştı. Zaten yardım yalnız Allah tarafından. Çünkü Allah mutlak galiptir, yegâne hüküm ve hikmet sahibidir."

⁷⁵ el-Mü'minûn 23/12.

⁷⁶ el-Mü'minûn 23/72.

⁷⁷ el-Mü'minûn 23/109, 118.

⁷⁸ Neseffî, *et-Teyssîr*, 11/7 (*بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي خَلَقَ الْإِنْسَانَ مِنْ صَلَاةٍ مِنْ طِينٍ، الرَّحْمَنِ الَّذِي يَرْزُقُ الْبَرَّ وَالْفَاجِرَ وَهُوَ خَيْرُ الرَّازِقِينَ، الرَّحِيمِ الَّذِي يَغْفِرُ وَ (يَرْحَمُ وَهُوَ خَيْرُ الرَّاحِمِينَ*). Hüd, Kamer ve *Rahmân* sûreleri için ayrıca bk. Neseffî, *et-Teyssîr*, 8/151; 14/149, 175.

ta şiirsel bir metin ortaya çıkmıştır: “Yusuf kıssasını kıssaların en güzeli yapan⁷⁹ Allah’ın, zindandan sonra mülkü Yusuf’un *hissesi* yapan⁸⁰ Rahmân’ın ve takva ve sabırla Yusuf’un kederini (gussa) gideren⁸¹ Rahîm’in adıyla...”⁸² İfadelerde de görüldüğü gibi Neseî, sûrenin 3., 90. ve 101. âyetlerini göz önünde bulundurarak eklediği bu üç cümleyle sûrenin ana konusu olan Hz. Yusuf’un hayatının aşamalarına ışık tutmuştur.

Neseî, en-Nûr sûresinde de besmele için seçtiği âyet bölümleriyle sûrede ele alınan bazı konulara dikkat çekmektedir: “Zinayı haram kılan⁸³ Allah’ın, nikahı meşru kılan⁸⁴ Rahmân’ın ve Hz. Peygamber’e kulak verip ona itaat edene kurtuluşu vadeden⁸⁵ Rahîm’in adıyla...”⁸⁶ Burada 2-3. âyetler, 32-33. âyetler ve 51. âyet dikkate alınarak sûrenin konuları hakkında bilgi verilmiştir. el-Hucurât sûresinde ise *Allah* lafzına ekleme yaparken âyetlerin lafzına bağlı kalmamıştır: “Bizlere, Kur’ân’a ve sünnete tabi olmayı emreden⁸⁷ Allah’ın, inkârcılığı, fasıklığı ve isyanı çirkin gösteren⁸⁸ Rahmân’ın ve bizi imana erdirerek lütufta bulunan⁸⁹ Rahîm’in adıyla...”⁹⁰ Görüldüğü gibi Neseî, “Kur’ân ve sünnete tabi olma” ifadesiyle ilk beş âyetin konusu hakkında bilgi vermiştir. Ayrıca *rahmân* ismine eklediği ifadeyi ikinci sayfadan, *rahîm* sözcüğüne eklediği bölümü de üçüncü sayfadan seçerek sûrenin işlediği konuya dikkat çekmiştir.

Neseî’nin besmeleye ilişkin yorumlarında bazen *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerinden birine eklenen cümle sûre konusunu ifade edebilmektedir. Örneğin en-Nâziât sûresinde, özellikle *Allah* ismine eklediği âyetle sûrenin işlediği konu hakkında bilgi veren Neseî, besmeleyi şöyle açıklamıştır: “Musa olayını bize anlatan⁹¹ Allah’ın, (yerden) suyu ve otağı çıkaran⁹² Rahmân’ın ve Rabbinin makamından korkan ve nefsinin kötü arzularından uzaklaştırana cenneti vadeden⁹³ Rahîm’in adıyla...”⁹⁴ Çünkü bu sûrede, 15.-26. âyetlerde Hz. Musa ile Firavun’un

⁷⁹ Yûsuf 12/3.

⁸⁰ Yûsuf 12/101.

⁸¹ Yûsuf 12/90.

⁸² bk. Neseî, *et-Teysîr*, 8/297 (بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي جَعَلَ أَحْسَنَ الْقَصَصِ قِصَّةَ يُوسُفَ، الرَّحْمَنِ الَّذِي جَعَلَ الْمَلُوكَ بَعْدَ السِّجْنِ حَضَّةَ يُوسُفَ، (الرَّحِيمِ الَّذِي كَشَفَ بِالتَّقْوَى وَالصَّبْرِ غَضَّةَ يُوسُفَ).

⁸³ en-Nûr 24/2-3.

⁸⁴ en-Nûr 24/32-33.

⁸⁵ en-Nûr 24/51.

⁸⁶ bk. Neseî, *et-Teysîr*, 11/81 (بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي حَرَّمَ التِّبْفَاحَ، الرَّحْمَنِ الَّذِي شَرَعَ التِّبْكَاحَ، الرَّحِيمِ الَّذِي وَعَدَ عَلَى السَّمْعِ وَالطَّاعَةِ الْفَلَاحَ).

⁸⁷ el-Hucurât 49/1-3.

⁸⁸ el-Hucurât 49/7.

⁸⁹ el-Hucurât 49/17.

⁹⁰ Neseî, *et-Teysîr*, 13/487 (بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي أَمَرْنَا بِمُتَابَعَةِ السُّنَّةِ وَالْقُرْآنِ، الرَّحْمَانِ الَّذِي كَوَّهَ الْبَيْنَا الْكُفْرَ وَالْفُسُوقَ وَالْعِصْيَانَ، الرَّحِيمِ الَّذِي مَرَّ (عَلَيْنَا أَنْ هَدَانَا لِلْإِيمَانِ).

⁹¹ en-Nâziât 79/15.

⁹² en-Nâziât 79/31.

⁹³ en-Nâziât 79/40-41.

⁹⁴ Neseî, *et-Teysîr*, 15/191.

diyaloğuna yer verilmiştir. Benzer bir durum el-Burûc sûresinde de vardır. Lafzattullâha eklediği “Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden” ifadesiyle sûrenin konusuna şöyle dikkat çekmiştir: “Ashâb-ı Uhdûd'u helak eden⁹⁵ Allah'ın, orduların haberiyle bizi tembîh eden⁹⁶ Rahmân'ın ve çok bağışlayan ve çok seven⁹⁷ Rahîm'in adıyla...”⁹⁸

Nesefî'nin kısa sûrelerde besmelelere ilave ettiği âyetler ve ifadeler, bir bütün olarak sûrenin işlediği konuyu ifade etmektedir. Dört âyetten oluşan el-Kureyş sûresi buna güzel bir örnektir: “Beyt-i Haram'ın Rabbi olan⁹⁹ Allah'ın, yiyeceklerle (Kureyş'i) doyuran¹⁰⁰ Rahmân'ın ve insanları korkudan emin kılan¹⁰¹ Rahîm'in adıyla...”¹⁰² el-Kâfirûn sûresinin baş tarafında ise sûre konusunu dikkate alarak besmeleyi kafiyeli bir şekilde açıklamıştır. Ancak burada diğer sûrelerdeki yaklaşımının aksine, âyetlerin kelime ve ifadelerine bağlı kalmaksızın sûrenin konusunu kendi ifadeleriyle anlatmış ve şiirsel bir metin oluşturmuştur. Bu usul, sadece bu sûrede görülmektedir. Buna göre besmeleye “Kâfirleri aşağılayan Allah'ın, Müminlere, kâfirlere karşı çıkmalarını emreden Rahmân'ın ve onları (müminleri) en hayırlı dinle şerefliendiren/yücelten Rahîm'in adıyla...”¹⁰³ şeklinde bir mana vermiştir.

Özetle Ömer Nesefî'nin yaptığı ilk iş, el-Fâtiha sûresi ve başında besmele olmayan et-Tevbe sûresi¹⁰⁴ dışında, sûre girişlerindeki besmelelerde bulunan *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine, ilgili sûrenin bazı âyetlerini ekleyerek kafiyeli bir metin oluşturmaktır. Genelde *Allah* lafzına sûrenin baş taraflarından, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine ise sırasıyla diğer âyetleri veya âyet bölümlerini ekleyerek sûre tefsirine dikkatleri celbeden etkili bir giriş yapmıştır. Ancak o, âyetleri olduğu gibi değil, âyetin mana ve mefhumunu muhafaza ederek almış ve bazı tasarruflarla kafiye oluşturmuştur. Ayrıca sûre girişlerinde *intizâm* kavramıyla tespit ettiği sûre konularıyla ilgili âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Kısa sûrelere geldikçe sûre konusu hakkında bilgi veren âyet/âyetleri veya ifadeleri daha çok tercih etmiştir. Bu durum, kısa ve uzun sûrelerin ele aldığı konu veya konularla ilgili olabilir. Çünkü uzun sûrelerde birden çok konu işlenirken, kısa sûrelerde genelde bir konudan bahsedilmektedir. Özellikle kısa sûrelerde *Allah*, *rahmân* ve

⁹⁵ el-Burûc 85/4.

⁹⁶ el-Burûc 85/17.

⁹⁷ el-Burûc 85/14.

⁹⁸ Nesefî, *et-Teysîr*, 15/277 (بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي أَهْلَكَ أَصْحَابُ الْأَخْدُودِ، الرَّحْمَنُ الَّذِي نَبَّهَنَا بِحَدِيثِ الْجَنُودِ، الرَّحِيمُ الَّذِي هَوَّالِ الْغُفُورِ الْوَدُودِ).

⁹⁹ el-Kureyş 106/3.

¹⁰⁰ el-Kureyş 106/4.

¹⁰¹ el-Kureyş 106/4.

¹⁰² Nesefî, *et-Teysîr*, 15/491 (بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي رَبَّ الْبَيْتِ الْحَرَامِ، الرَّحْمَنُ مَطْعَمُ الطَّعَامِ، الرَّحِيمُ مَوْمِنِ الْأَنَامِ).

¹⁰³ Nesefî, *et-Teysîr*, 15/511 (بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي أَهَانَ الْكَافِرِينَ، الرَّحْمَنُ الَّذِي أَمَرَ بِمِخَالْفَتِهِمُ الْمُؤْمِنِينَ، الرَّحِيمُ الَّذِي أَكْرَمَهُمْ بِخَيْرِ دِينِ).

¹⁰⁴ Nesefî, *et-Tevbe* sûresinin mukaddimesinde besmelenin bulunmayışına ilişkin rivayet ve görüşlere yer vermiştir. bk. Nesefî, *et-Teysîr*, 7/261-262.

rahîm isimlerine eklenen üç âyetle sûreyi oluşturan âyetlerin yarısı veya daha fazlası kullanılmış, dolayısıyla sûrenin muhtevası hakkında bilgi verilmiş olmaktadır.

Ömer Neseî'nin besmeleyi açıklarken kafiyeli metinler oluşturması, şiire olan ilgisiyle açıklanabilir. Çünkü onun *el-Eş'âr* adında bir şiir kitabı, şairlerden seçtiği şiirleri ihtiva eden *el-Muhtâr mine'l-eş'âr* isimli bir eseri vardır.¹⁰⁵ Ayrıca kaynaklarda onun edebi yönünün ve şiirinin güçlü olduğu ifade edilmektedir.¹⁰⁶ Diğer taraftan onun tefsirini hazırlarken sıkça atıfta bulunduğu Kuşeyrî'den (öl. 465/1072) ilhamla sure girişlerindeki besmeleleri ayrı ayrı açıklama yoluna gitmiş olması muhtemeldir. Çünkü Kuşeyrî, her bir sure girişinde besmelenin sadece *bismillâh* ifadesini işârî tefsirin ilkelerine göre farklı şekillerde tefsir etmiştir.¹⁰⁷

2. Bikâî'nin Nazmü'd-dürer'i ve Besmele Yorumu

Bikâî'nin¹⁰⁸ tefsir alanında *Nazmü'd-dürer* ile *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eserleri bulunmaktadır. *Nazmü'd-dürer*'in, Kur'ân tefsiri alanında, bütün sûreleri ve

¹⁰⁵ Aslantürk, *Ebû Hafs Ömer en-Neseî*, 34.

¹⁰⁶ Sem'ânî, *et-Tahbîr*, 1/527-528; Neseî, *et-Teyşîr (Muhakkikin önsözü)*, 1/33-35.

¹⁰⁷ Geniş bilgi için bk. Akpınar, "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri", 72-91.

¹⁰⁸ Tarihiçi, müfessir, muhaddis ve edîb yönleriyle öne çıkan Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, Memlûkler döneminde yaşamış bir âlimdir. Bugün Lübnan topraklarında yer alan Bikâ' vadisindeki bir köyde 809/1406 tarihinde dünyaya gelmiştir. İlk eğitimini burada babasından almıştır. On iki yaşındayken köyünde meydana gelen bir olayda babası ve bazı akrabalarının öldürülmesi üzerine Bikâî, annesi ve dedesiyle birlikte köyü terk etmiş ve Şam'a yerleşmiştir. Dönemin ilim merkezleri mesabesinde olan önemli şehirlerde bulunan Bikâî, Şam'da İbnü'l-Cezerî'den (öl. 833/1429) aşere okumuş ve kendisinden kıraat dersi almıştır. 834 yılında Kahire'ye gitmiş, başta İbn Hacer (öl. 852/1449) olmak üzere birçok âlimin derslerine katılmıştır. Mücadeleci bir karaktere sahip olan Bikâî, bulunduğu şehirlerde birçok ilim adamıyla iletişime geçmiş, onlardan ilim ve tecrübeler almış, ayrıca onlarla çeşitli münakaşalara girerek birçok konuda reddiyeler yazmıştır. Özellikle Muhyiddîn İbnü'l-Arabî (öl. 638/1240) ve İbnü'l-Fârîz (öl. 632/1235) hakkındaki eleştirilerini, tekkir derecesine ulaştırması ve Gazzâlî (öl. 505/1111) hakkında tenkitlerde bulunması onun yapacağı birçok hizmete engel olmuş; ilim çevrelerince yalnızlığı itilmeye çalışılmıştır. Ayrıca yazdığı tefsir dolayısıyla eleştirilerin hedefi olmuştur. Ancak Mısırlı ünlü âlimlerin takrizini almaya muvaffak olunca geride bıraktığı eserler isminin unutulmasına mani olmuştur. Bikâî'yi övenler olduğu kadar yerenler de vardır. Ona en sert tenkitleri yönelten çağdaş Sehâvî'dir (öl. 902/1497). Sehâvî, Bikâî'yi, ilm-i nücum'la uğraştığını ve aslında onun ilim yönünden üstün bir seviyede olmadığını ileri sürerek sert bir şekilde tenkit etmiştir. Şevkânî (öl. 1250/1834) ise Bikâî'nin geride bıraktığı eserlerin, onun bütün ilimlerde mahir ve otoritesinin bir kanıtı olduğunu ifade ederek Sehâvî'nin eleştirisine cevap vermiştir. Şam'da 885/1480 tarihinde vefat Bikâî tefsir, kıraat, fıkıh, kelam, tasavvuf, tarih ve tabakat, nahiv, mantık, matematik ve edebiyata dair birçok eser kaleme almıştır. Geniş bilgi için bk. Âdil Nuveyhid, *Mu'cemu'l-müfessirîn* (Beirut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 1988), 1/17; İbrahim b. Hasan el-Bikâî, *Unvânü'z-zamân bi-terâcîmi's-şuyûh ve'l-akrân*, thk. Hasan Habeşî (Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001), 2/62-64; Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn es-Sehâvî, *ed-Dav'u'l-lâmi li-ehli'l-karni't-tâsi* (Beirut: Dâru'l-Cil, 1992), 1/101-110; Celâluddîn Andurrahmân b. Ebî Bekr es-Süyûtî, *Nazmu'l-ikyân fi ayâni'l-ayân*, nşr. Philip Hitti (Beirut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927), 24; Muhammed b. Ali eş-Şevkânî, *el-Bedru't-tâli* (Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.), 1/19-21; Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsir Tarihi* (İstanbul: Bilmen Yayinevi, ts.), 2/594-595; Necati Kara, *Burhânuddîm İbrâhîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu* (Erzurum:

âyetleri kapsayacak şekilde ilmi'l-münâsebet yöntemi esas alınarak hazırlanan tefsirlerin en güzeli olduğu belirtilir.¹⁰⁹ Bu tefsirin tam adı *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver'*dir. Ayrıca Bikâî bu tefsiri, *Fethu'r-Rahmân fi tenâsübi eczâi'l-Kur'ân, Tercümânü'l-Kur'ân ve mübdî münâsebatî'l-furkân* isimleriyle de adlandırmanın uygun olacağını ifade etmiştir.¹¹⁰ Dikkat edilirse Bikâî'nin tefsirine uygun gördüğü bu isimler, tefsirinin usulü ve mahiyeti hakkında yeterince bilgi vermektedir.

Bikâî 861/1456 yılında 51 yaşlarındaiken *Nazmü'd-dürer*'i yazmaya başlamıştır. Yarısına yaklaşınca birçok âlim, bu tefsiri takdirle karşılarken, bir kısmı da Kitab-ı Mükaddes'ten nakilde bulunması ve âyetler arasındaki münâsebeti göstermeye yoğunlaşması sebebiyle kendisini eleştirmiştir. Bu tenkitler üzerine Bikâî tefsir yazımına ara vererek Kitab-ı Mükaddes'ten alıntı yapmanın caiz olduğunu göstermek için *el-Ahvâlu'l-kavîme fi hükmi'n-nakli mine'l-kütübi'l-kadîme* isimli risaleyi, âyetler ve sûreler arasındaki münâsebeti aramanın gerekliliğini göstermek için de *Mesâ'idü'n-nazar li'l-eşrâfi alâ makâsidi's-süver* adlı kitabı yazmıştır. Bu arada tefsirinin bazı bölümlerini incelemeleri için Kahire'nin ileri gelen âlimlerine sunmuş, onların bir kısmı *Nazmü'd-dürer*'e takriz yazarken, bir kısmı da Ehl-i Kitap'tan nakilde bulunmanın caiz olduğunu belirtmişlerdir. Tartışma ve dedikoduları bu şekilde bitiren Bikâî, tefsirin vazımına devam etmiş ve 882/1477 tarihinde Şam'da tamamlamıştır.¹¹¹ Bu tefsiri kaleme alırken başta Harâllî'nin (öl. 637/1240) *Miftâhu'l-bâbi'l-mukaffel*¹¹² isimli eseri ile İbnü'z-Zübevr es-Sekâfi'nin (öl. 708/1308) *el-Burhân fi tertîbi süveri'l-Kur'ân*'i¹¹³ olmak üzere birçok eserden yararlanmıştır.¹¹⁴

Bikâî *Nazmü'd-dürer*'de sûreler, âyetler hatta cümleler bazen de kelimeler arasındaki münâsebeti göstermiş, bu vesileyle Kur'ân âyetlerinin tertibindeki i'câzi

Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981), 1-84; Abdussemî Muhammed Ahmed Haseneyn, *Mesâ'idü'n-nazar li'l-işrâfi 'alâ makâsidi's-süver* (Muhakkikin önsözü) (Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987), 33-33; Ömer Kara, "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Denemesi-", *Yüzcüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 150-154; Ekrem Abdulvahhâb el-Mevsilî, *el-İmâmu'l-allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsîr* (Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014), 28-32.

¹⁰⁹ Ahmed Rahmânî, *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdû* (Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989), 6.

¹¹⁰ Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Nazmü'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*, thk. Abdurrezzâk Galib el-Mehdî (Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995), 1/5. Bikâî, âyetler ve cümleler arasındaki münâsebeti gösterirken *lemmâ* edatını çokça kullanması nedeniyle bu tefsirin bir adını da *Lemmâ* koymuştur. bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 92.

¹¹¹ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 95-96; Necati Kara, "Nazmü'd-Dürer", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* (İstanbul: TDV Yayınları, 2006), 32/463.

¹¹² Harâllî'nin bazı eserleri tek bir kitapta toplanmıştır. bk. Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî, *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşî fi't-tefsîr*, thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî (b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997)

¹¹³ bk. Ebü Ca'fer Ahmed b. İbrahim b. Ez-Zübevr el-Gırnâtî, *el-Burhân fi tertîbi süveri'l-Kur'ân*, thk. Muhammed Şa'bân (Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve's-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990)

¹¹⁴ bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 100-140; Kara, "Nazmü'd-Dürer", 32/463; Mevsilî, *Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsîr*, 107-162.

ortaya koymaya çalışmıştır. Her ne kadar daha önce bazı tefsirlerde âyetler arasındaki anlam irtibatına değinilmişse de bütün âyetler arasındaki münâsebet gösterilmemiştir. Bikâî ise âyetler ve sûreler arasındaki münâsebet konusuna ağırlık vermiş; bu alanda tek sayılabilecek bir eser kaleme almıştır. Diğer taraftan Bikâî tefsirinin ağırlık noktası bu olmakla birlikte, Kur'ân'da Ehl-i kitab'ın zikredildiği her yerde doğrudan Tevrat, İncil ve Zebur'dan nakillerde bulunmuş, yeri geldiğinde fikhî ve kelâmî meselelere yer vermiş, nahiv yönünden tahliller yapmış, belâgat, meânî ve i'câz yönlerinden izahlarda bulunmuş, (varsa) nüzul sebeplerini aktarmıştır.¹¹⁵

Tefsirinin mukaddimesinde âyetlerin ve sûrelerin tertibinin münâsebetini ele alacağını¹¹⁶ ve Münâsebâtü'l-Kur'ân ilminin, "Kur'ân cüzlerinin (bölümlerinin) tertibinin illet ve gerekçelerinin bilinmesini sağladığını"¹¹⁷ ifade eden Bikâî, her bir sûre isminin, sûrenin temel hedefini (maksûdunu) ortaya koyduğunu belirtmiştir. Çünkü her türlü isim, kendisiyle müsemması arasındaki münâsebeti izhar eder. Sûrenin ismi de özet olarak (icmalen) sûrede olan tafsilata delalet eder. Sûrelerin maksûdu da ismiyle olan münâsebetine götürür. Bikâî devamla, bütün sûrelerin maksûduna değineceğini, sûrelerin maksûdu ile ismi arasındaki anlam ilişkisini göstereceğini ve bütün besmeleleri sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini ifade etmiştir.¹¹⁸ Bikâî Fâtiha sûresinin girişinde belirlediği bu hususları bütün sûrelere uygulamıştır. Bu çerçevede sûre girişlerinde *maksûduhâ* ifadesiyle öncelikle sûrenin konusu/konuları ve ana fikri hakkında bilgi vermiştir. Akabinde sûre ismi ile müsemması, sûre başı ile sonu, bir önceki sûrenin sonu ile tefsiri yapılan sûrenin baş tarafı arasındaki münâsebeti göstererek sûreler arasındaki münâsebeti değinmiş, besmeleyi de ilgili sûrenin maksûduna göre yorumlamıştır. Ardından her ayeti cümle cümle, kelime kelime izah eden Bikâî, âyetler arasındaki münâsebetlere değinmiştir.¹¹⁹

Bikâî, tefsirle ilgili diğer eseri *Mesâ'idü'n-nazar*'da ise mukaddimeden sonra Mısır ulemasının tefsirine yazdıkları takrizleri koymuştur. Daha sonra 114 sûreyi tek tek ele alarak onların Mekkî-Medenî bilgileri, âyet sayıları, maksûdu ve fazileti hakkında düzenli bilgiler vermiştir.¹²⁰ Ayrıca *Mesâ'idü'n-nazar*'da sûrelerin maksûduyla ilgili verilen bilgilerin, *Nazmü'd-dürer*'deki bilgilerle aynı olduğunu

¹¹⁵ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 97.

¹¹⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/3.

¹¹⁷ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/5.

¹¹⁸ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/11-12.

¹¹⁹ Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 98; Kara, "Nazmü'd-Dürer". 32/463; Mehmet Faik Yılmaz, *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet* (Ankara: DİB Yayınları, 2005), 57; Ali Kaya, "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdas Karşılaştırılması)", *Mütefekkir* 6/11 (2019), 47. Ayrıca bk. Şahin Güven, "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak 'Makâsîd-u-Süver'", *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 110-111.

¹²⁰ Geniş bilgi için bk. Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahim b. Ömer el-Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar lil işrâfi alâ mekâsîdi's-süver*, thk. Abdüsse'mî Muhammed b. Ahmed Haseneyn (Riyad: Mektebetü'l-Me'ârif, 1987).

ifade etmek gerekir. Örneğin Neseffî, bu iki eserde, et-Tekâsür sûresinin maksûdunu, başka sûrelerle ilişkilendirerek izah etmiştir. Buna göre et-Tekâsür'ün maksûdu, el-Kâri'a sûresinin tasvir ettiği ve el-Âdiyât sûresinin de işaret ettiği kıyamet günü helak olmanın nedenini açıklamaktır. Bu da mal mülk biriktirmek ve zeval yurduna (dünyaya) aşırı meyletmektir.¹²¹

2.1. Bikâî'nin Besmele Yorumu

Bikâî el-Fâtiha sûresinin girişinde de belirttiği gibi Kur'ân'daki bütün besmeleleri, ilgili sûrenin maksûduna (ana fikri ve konusu) uygun tefsir etmeye çalışmıştır. Ömer Neseffî'nin *et-Teyşîr*'inde olduğu gibi *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* lafızlarına *ellezî* ismiyle eklediği kafiyeyle cümlelerle besmeleyi açıklamıştır. Ancak Ömer Neseffî'nin aksine ne mukaddimede ne de el-Fâtiha sûresinin tefsirinde besmeleyi oluşturan unsurlar ve temel kavramlar hakkında detaylı açıklamalar yapmıştır. Ayrıca bu üç isme eklediği cümle ve ifadeleri, âyetler ve âyetlerin bölümlerinden seçmemiş, kendine has bir usulü takip ederek sıkça kullandığı fiil, isim ve ifadelerle kafiyeyle cümleler oluşturmuştur. Bununla birlikte Fâtiha sûresinin tefsiri sırasında, Harâllî'den iktibasla besmelenin başındaki *be* harfi, *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* lafızlarının medlullerine ilişkin kısa açıklamalara yer vermiştir. Buna göre besmeledeki *be* harfinin anlamı, Yüce Allah'ın, sebep olma hikmetini (hikmetü't-tesbîb) izhar etmesidir. *İsim*, kalpler için gizli olanın, kulaklar vasıtasıyla fertler şeklinde (sûratü'l-efrad) açığa çıkarılmasıdır. *Allah*, akılların erişemediği yerde kalplerin kendisine yöneldiği bir isimdir. Bu nedenle akıllar ona kulluk edip hayran kalır, ona ibadet eder ve hoşnut olur. Yani onunla yetinip başka bir şey muhtaç olmaz. *Rahmân*, rubûbiyetin kapsadığı her şeyi içine alan rahmettir. *Rahîm* ise rahmetin ulûhiyetin razı olduğuna tahsis edilmesidir.¹²²

Bikâî, burada *rahmân* ismini açıklarken *şâmil*/شامل (kapsayan), *kâffe*/كافة (tüm, bilcümle) ve *rahmet* sözcüklerini, *rahîm* ismini izah ederken *hâss*/خاص (mahsus, özgü) ve *rahmet* isimleriyle *terdâ*/ترضی (razı/hoşnut olur) fiilini kullanmıştır. Bu kelimelerin tercih edilmesi, aslında Bikâî'nin bu iki isme yüklediği anlamla ilgili bir durumdur. Çünkü bu kısa açıklamada *rahmân* ismine "Allah'ın rahmetinin her şeyi kapsaması", *rahîm* ismine de "Allah'ın rahmetinin, sadece onun razı olduklarına mahsus olması" şeklinde bir anlam verdiği görülmektedir. Bikâî, sûre başlarında bulunan besmelelerdeki *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini açıklarken de ya aynı kelime ve ifadeleri yahut da benzerlerini kullanarak buradaki anlamı (el-Fâtiha sûresinde verdiği anlamı) muhafaza etmiştir. Örneğin Kevser sûresinin maksûdunun (hedefi ve konusu), olması mümkün her türlü hayırla mükâfat

¹²¹ Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 3/241; a.mlf., *Nazmü'd-dürer*, 8/516. el-Hümeze ve el-İnşirâh sûrelerinin maksûdunun açıklaması için ayrıca bk. Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 3/207, 247; a.mlf., *Nazmü'd-dürer*, 8/460, 525.

¹²² Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 1/13.

(minha) olduğunu, el-Kevser isminin bu hususu açıkladığını ve *nahr* olayının da buna benzediğini belirtmiştir. Çünkü *nahr*, devenin boğazlanması olayını ifade eder ve bu durum (devenin *nahrı*) Arapların nezdinde cömertliğin zirvesidir.¹²³ Daha sonra Bikâî, besmeleyi sûrenin maksûduna göre şöyle izah etmiştir:

“Mutlak mâlik (el-Melik), en büyük (el-A‘zam), lütfunun artışının bir sınırı olmayan *el-Cevâd el-Ekrem* Allah’ın, cömertliğiyle bütün yaratıkları kuşatan ve (yağmur gibi olan) lütfunu onlar arasında farklı şekillerde dağıtan Rahmân’ın, hizbine (kendine iman edenlere) doğru yolunu bulmayı ve ipine sarılmayı tahsis/nasip eden Rahîm’in adıyla...”¹²⁴

Görüldüğü gibi bu yorumda sûrenin konusuna bağlı olarak Allah ismine *cevâd* ve *ekrem* isimleri eklenerek Allah’ın lütfunun sınırsızlığı vurgulanmış, *rahmânın* açıklamasında *şemile* (kapsadı), *halâik* (mahlukât) ve *cûd* (cömertlik) kelimeleriyle Yüce Allah’ın cömertliğinin her şeyi kapsadığı, *rahîm* lafzının açıklamasında da *hasa* (ayrıcalık verdi, bahşetti) ve *hizb* (grup, taraftar) sözcükleriyle Yüce Allah’ın sadece hizbine (kendine inananlara) hidayetini ve ipine sarılmayı bahşettiği ifade edilmiştir.

Bikâî, Mâûn sûresinin girişinde de aynı usulü takip ederek besmeleyi yorumlamıştır. Buna göre el-Mâûn sûresinin maksûdu, cezadan (hesap verme) dolayı yeniden dirilişi inkâr etmeye -ki bu kötülüklerin anasıdır- dikkat çekmektir. Çünkü bu (inkâr olayı), inkâr edeni, kötü ve çirkin işleri yapmaya itmekte, nihayetinde büyük günahları küçümsemek onun huyu olmakta ve böylece bu kişi ahlaksız birine dönüşmektedir. Besmeleyi de şöyle açıklamıştır:

“Azameti her türlü şaibe ve noksanlıktan beri ve her türlü kemal kendisine mahsus olan Allah’ın, nimetini hem güzel hem de kötü/çirkin davrananlara teşmil eden ve herkese ihsanda bulunan Rahmân’ın, nimetin tamamlanmasını evliyasına (dostlarına) tahsis edip ittisal (buluşma) nimetini onlara bahşeden Rahîm’in adıyla...”¹²⁵

Dikkat edilirse burada da *rahmân* izah edilirken ‘*amme*, *gamera* (kapladı), *nimet* ve *nevâl*/ (hediyeye) kelimeleri, *rahîm* izah edilirken de *hasa*, *habâ* (vermek, hediye vermek), *evliyâ* (dostlar), *itmâm* (tamamlamak) ve *nimet* sözcükleri tercih edilmiş, bu vesileyle *rahmânın* genel, *rahîmin* ise özel bir muhtevaya sahip olduğu ifade edilmiştir.

Bikâî, el-Kâri‘a sûresinin maksûdunu, başındaki ve sonundaki hallerini ve insanların o gün (ceza günü) “kurtuluşa eren” ve “helak olan” şeklinde taksimini tasvir ederek din (ceza) gününün izah edilmesi şeklinde ifade etmiştir. Devamın-

¹²³ Bikâî, *Nazmü‘d-dürer*, 8/547.

¹²⁴ Bikâî, *Nazmü‘d-dürer*, 8/547 (بسم الله الملك الأعظم الجواد الأكرم الذي لاحد لفائض فضله، الرحمن الذي شمل الخلائق بمجوده وقاوت) (بينهم في صوب وبه، الرحيم الذي خص حزبه بالاهتداء بهديه والاعتصام بحبله).

¹²⁵ Bikâî, *Nazmü‘d-dürer*, 8/541 (بسم الله الذي تعالت عظمته عن كل شائبة نقص فكان له كل كمال، الرحمن الذي عمت نعمته المحسن) (والمسئ فغمر الكل بالنوال، الرحيم الذي خص أوليائه بإتمام النعمة فحباهم بنعيم الاتصال).

da besmeleyi “Âlemlerin yüce sahibi (el-Melikü'l-a'lâ) Allah'ın, var etme ve açıklama nimeti herkesi kapsayan Rahmân'ın ve hizbini (kendisine iman edenleri), sevdiği ve razı olduğu şeye muvaffak kılan Rahîm'in adıyla...”¹²⁶ biçiminde açıklanmıştır. Burada ise *rahmânî* ‘*amme, nimet, cemî*’ (tüm, herkes) ve *verâ* (insanoğlu, halk) kelimeleri, *rahîmi* de *hassa, yühıbbu* (sever), *yerdâ* (razı/hoşnut olur) ve *hizb* kelimeleriyle tefsir etmiştir. Onun *rahîmin* açıklamasında *yuhıbbu* (sever) ve *yerdâ* fiillerini tercih etmesinin, el-Kâri‘a 101/7. âyetteki *عِيشَة رَاحِيْنِيَّة*/îşe râdiye (hoşnut eden bir yaşayış) tamlamasıyla ilgili bir durum olduğu anlaşılmaktadır.

Bikâî, el-İnşirâh sûresinin maksûdunun, ed-Duhâ sûresinin sonunda zikri geçen nimetin detaylı anlatımı ve “nimeti tahdis”le (nimeti anma) neyin murat edildiğinin açıklaması olduğunu belirtmiştir. Müfessire göre nimeti tahdis ise Allah'a ibadet konusunda çaba göstererek nimete şükürle mukabelede bulunmak, ihsanda bulunması sebebiyle onun rahmetinin büyüklüğünü hatırlayarak kendisine yönelmektir. Bikâî, sûrenin konusuyla ilgili bu bilgileri verdikten sonra besmeleyi şöyle açıklamıştır:

“Emri yüce ve şanı büyük, kendisinden başka ilah olmayan ve çokça nimet veren Allah'ın, yarattıklarının hepsine cömertliğiyle bolca ihsanda bulunan -ki o, celal ve ikram sahibidir- Rahmân'ın ve saygıdeğer ehline (ehl-i hazret/iman edenlere), rahmetini tahsis ederek (onlara tahsis edilmiş makamların) en yücesine yücelten Rahîm'in adıyla...”¹²⁷

Besmelenin buradaki tefsirinde, *rahmândan* sonra *efâda* (taştı, Allah bolca verdi), *cûd* (cömertlik) ve *halk* (mahlûk) sözcükleri zikredilerek Allah'ın kerem sahibi olduğu vurgulanmış, *rahîmin* açıklamasında ise *ehl-i hazret, hâss, rahmet, a'lâ* (yükseltti) kelimeleri tercih edilerek Allah Teâlâ'nın sevdiği kullarını yüce makama çıkardığı ifade edilmiştir. Bikâî'nin, *rahîm* isminin medlulüne ilişkin kullandığı “en yüce makama yükseltme” ifadesini el-İnşirâh 94/4. âyeti (Senin şânını ve ününü yüceltmedik mi?) dikkate alarak oluşturmuş olması mümkündür. Ayrıca Allah lafzından sonra kullandığı “çokça nimet verme” olayının vurgulanması, sûrenin maksûduna bağlı bir husus olabilir.

Bikâî, el-Mü'minûn sûresinin maksûdunun, felahın müminlere tahsis edilmesi olduğunu belirttikten sonra besmeleyi “Emrin tamamı kendine mahsus olan ki onun emrini engelleyecek kimse yoktur- Allah'ın, beyanı iletmek (vahyi insanlara ulaştırmak) rahmetinin genelinden olan Rahmân'ın ve dilediğine imanı tahsis/bahşeden Rahîm'in adıyla...”¹²⁸ biçiminde açıklamıştır. Buradaki besmele

¹²⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 8/513 (بِسْمِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْأَعْلَى، الرَّحْمَنِ الَّذِي عَمِتْ نِعْمَةً إِجْبَادَهُ وَبَيَّانَهُ جَمِيعِ الْوَرَى، الرَّحِيمِ الَّذِي خَصَّ أَهْلَ حَزْبِهِ (بِالتَّوْفِيقِ لِمَا يُحِبُّ وَيُرِضِي).

¹²⁷ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 8/460 (بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي جَلَّ أَمْرُهُ وَتَعَالَى جَدُّهُ وَلَا إِلَهَ غَيْرُهُ فَعَظُمَ مَا لَهُ مِنْ إِعْنَامٍ، الرَّحْمَنِ الَّذِي أَفَاضَ جُودَهُ عَلَيَّ (سَائِرُ خَلْقِهِ لِأَنَّهُ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ، الرَّحِيمِ الَّذِي أَعْلَى أَهْلَ حَضْرَتِهِ بِخَاصِّ رَحْمَتِهِ فِي مَقَامَاتِ الْاِخْتِصَاصِ إِلَى أَعْلَى مَقَامٍ).

¹²⁸ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/182 (بِسْمِ اللَّهِ الَّذِي لَهُ الْأَمْرُ كُلُّهُ، فَلَا رَادَ لِأَمْرِهِ، الرَّحْمَنِ الَّذِي مِنْ عَمَمِ رَحْمَتِهِ الْإِبْلَاحُ فِي الْبَيَانِ، الرَّحِيمِ الَّذِي خَصَّ (مَنْ أَرَادَ بِالْإِيمَانِ).

açıklamasında da her zaman tercih ettiği belli sözcükleri ('umûm, rahmet, beyân/tebliğ, hassa, erâde, iman) kullanmıştır. Ayrıca sûre isminin el-Mü'ninün olması ve bu sûrede müminlerin özelliklerinden bahsedilmesi göz önünde bulundurulurak *rahîm* ismi tefsir edilmiş olabilir.

Bikâî'ye göre Müddessir sûresinin maksûdu kibir ehlini, helak yurduyla inzar etmeye (uyarmaya) çabalamak, günahkâr inkârcıların nefislerinde yeniden dirilişi tespit etmek ve çok bağışlayıcı aziz olan Allah'ın hilmiyle zikir ehline müjdeye işaret etmektir. Sûre girişindeki besmele ise "Âlemlerin sahibi (el-Melik), yüce, tek ve kahlâr olan Allah'ın, var etme ve açıklama nimetini hem iyilere hem kötülere teşmil eden Rahmân'ın ve dostlarına (ehl-i asfiya) düşünebilme-yi/akletme (istibsâr) ve kalıcı yurda (dâru'l-karâr) ulaşmayı muvaffak kılan rahîm'in adıyla..."¹²⁹ şeklinde açıklanmıştır. Bikâî, burada *rahmânın* tefsirinde 'amme, îcâd (var etme) ve beyân (açıklama) kelimelerini, *rahîmin* tefsirinde de *hassa* fiiliyle *ehl-i asfiyâ* ifadesini tercih etmiştir.

Sonuç olarak Bikâî, sûrelerin başındaki besmelenin temel kavramları olan *rahmân* ve *rahîm* kelimelerini tefsir ederken belli kelime ve ifadeleri tercih etmiştir. Bu usul, aslında onun *rahmân* ve *rahîm* kelimelerine verdiği anlamla ilgilidir. Çünkü Bikâî, başından itibaren *rahmân* ismine "Allah'ın iyi-kötü ayrımı yapmadan herkese merhamet edip lütufta bulunması", *rahîm* ismine de "Allah'ın sadece razı olduğu ve sevdiği dostlarına merhamet edip lütufta bulunması" temel anlamını yansıtmak için bahsi geçen kelime ve kalıplara başvurmuştur. Bu çerçevede *rahmân* kelimesinden sonra Allah'ın rahmet ve lütfunun herkesi kapsadığını ifade etmek için 'amme/'âmme/'umûm (geneli içine aldı/genel),¹³⁰ vesî'a (kapsadı),¹³¹ efâda (akıttı, Allah bolca verdi),¹³² ehâta (çevreledi/ihata etti),¹³³ cemî' (tüm, herkes),¹³⁴ halk/mahlûkât/halâik (mahlûkat),¹³⁵ küll (tüm, herkes),¹³⁶ istevâ (eşit odu),¹³⁷ nimet,¹³⁸ rahmet,¹³⁹ îcâd (var etmek),¹⁴⁰ şemile/şümûl (kapsadı/kapsamak),¹⁴¹ beriyye (mahlûk),¹⁴² kerem/cûd (cömertlik),¹⁴³ beyân/beyân-ı

¹²⁹ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 8/220 (بِسْمِ اللَّهِ الْمَلِكِ الْعَلِيِّ الْوَاحِدِ الْقَهَّارِ، الرَّحْمَنِ الَّذِي عَمَّ بِنِعْمَتِي الْإِبْجَادِ وَالْبَيَانَ الْأَبْرَارَ وَالْفَجَارَ، الرَّحِيمِ الَّذِي (خص أهل أصفياه بالاستبصار والتوفيق إلى ما يوصل إلى دار القرار).

¹³⁰ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2/205, 384; 3/411, 498; 4/3, 117, 517; 5/129, 405; 6/3, 239; 7/148, 220.

¹³¹ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2/3; 7/339, 432.

¹³² Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2/579.

¹³³ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 3/181.

¹³⁴ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 3/498; 4/165; 5/4, 533; 7/3.

¹³⁵ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 4/165, 199, 243, 517; 5/4, 63, 582; 7/3, 270, 474.

¹³⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 4/327, 5/229, 582.

¹³⁷ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/4.

¹³⁸ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/4, 63.

¹³⁹ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/63, 229.

¹⁴⁰ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/63, 129.

¹⁴¹ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 5/229, 533; 6/3; 7/474.

¹⁴² Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 6/3.

¹⁴³ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 6/67; 7/432.

'âmm/nimetü'l-beyân (açıklamak, vahyin insanlara ulaştırılıp açıklanması)¹⁴⁴ gibi kelime ve ifadeleri kullanmıştır. *Rahîm* kelimesinden sonra da Allah'ın sadece sevdiklerine ve dostlarına merhamet edip ihsanda bulunduğunu vurgulamak için etemme/itmâm (tamamlamak),¹⁴⁵ nimet,¹⁴⁶ ehl-i tevfiik/tevfik (muvaaffakiyet),¹⁴⁷ en şâe/men ihtâra/men istafâ (dilediği/istediği kimse),¹⁴⁸ 'ibâd (kullar),¹⁴⁹ hassa/yehussu/hâss/ihtisâs (tahsis etmek, bahşetmek),¹⁵⁰ fazl (üstünlük, edem),¹⁵¹ şerrafe (şereflendirdi),¹⁵² ehl-i vüdd/vidâd (sevgi ehli, Allah'ın sevdiği kulları),¹⁵³ yerdâ (hoşnut/razı olur)¹⁵⁴ yuhyî kulübe ehl-i vüddihi (sevdiklerinin kalplerini ihya eden),¹⁵⁵ menne/yemunnu (nimet verdi),¹⁵⁶ ehlü'l-îman (iman ehli),¹⁵⁷ ehlü'l-'irfân (irfan ehli),¹⁵⁸ zirvetü'l-ihsân (ihsanın zirvesi),¹⁵⁹ letafe (nazik davrandı/merhametli oldu),¹⁶⁰ evliyâ (dostlar),¹⁶¹ encâ (kurtardı)¹⁶² enâra (aydınlattı),¹⁶³ tarîk-i cennet (cennet yolu),¹⁶⁴ ehbâb (sevdikleri, arkadaşlar),¹⁶⁵ 'atf (şafkat),¹⁶⁶ ehl-i kerâmet (keramet ehli),¹⁶⁷ hizb/ehl-i hizb (tarafdar, Allah'a iman edenler),¹⁶⁸ ulu'l-elbâb (akıl sahipleri),¹⁶⁹ sevâb,¹⁷⁰ fâze/fevz (nail oldu),¹⁷¹ dâru'l-karâr (kalıcı yurt),¹⁷² ehl-i kunût (itaat ehli),¹⁷³ inkâz mine'd-dalâl (dalaletten kurtarma),¹⁷⁴ ehl-i tâat,¹⁷⁵ ehl-i kurb (Allah yakın olanlar),¹⁷⁶ asfiyâ/ehl-asfiyâ (dost-

¹⁴⁴ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 7/88, 148, 402.

¹⁴⁵ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/4; 7/339.

¹⁴⁶ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/4.

¹⁴⁷ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/4; 7/270, 291, 547.

¹⁴⁸ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/63, 126, 229, 291; 6/482; 7/3, 270, 339.

¹⁴⁹ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/63, 291.

¹⁵⁰ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/129, 460; 6/3, 482; 7/88, 148, 244, 339, 371.

¹⁵¹ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/129, 291.

¹⁵² Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/229; 6/200.

¹⁵³ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/344; 6/356; 7/62, 312, 509.

¹⁵⁴ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/344; 7/270, 312.

¹⁵⁵ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/344.

¹⁵⁶ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/405; 6/144.

¹⁵⁷ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/460.

¹⁵⁸ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/533.

¹⁵⁹ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/533.

¹⁶⁰ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/582.

¹⁶¹ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/582; 6/239, 412; 7/88.

¹⁶² Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 5/582.

¹⁶³ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 6/3.

¹⁶⁴ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 6/3.

¹⁶⁵ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 6/42.

¹⁶⁶ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 6/67.

¹⁶⁷ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 6/144, 200.

¹⁶⁸ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 7/148, 402.

¹⁶⁹ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 7/220.

¹⁷⁰ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 7/220.

¹⁷¹ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 7/244, 402.

¹⁷² Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 7/244.

¹⁷³ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 7/291.

¹⁷⁴ Bikâi, *Nazmü'd-dürer*, 7/312.

lar)¹⁷⁷ gibi isim, fiil ve ifadeleri yoğun bir şekilde kullanmıştır. Bikâî, lafzattullâhın tefsirinde de Yüce Allah'ın isim ve sıfatlarının açıklayan kelime ve ifadeleri tercih etmiştir.¹⁷⁸ Dikkat edilirse *rahmân* kelimesinin genel, *rahîm* de özel bir muhtevaya sahip olduğunu vurgulamak için sıklıkla yakın anlamlı kelime ve ifadeler tercih edilmiştir. Dolayısıyla Bikâî, el-Fâtiha sûresinin tefsirinde, her bir besmeleyi başında bulunduğu sûrenin maksûduna uygun bir şekilde tefsir edeceğini belirtip bunun için bütün çabasını ortaya koymuşsa da verilen örneklerde de görüldüğü gibi yakın anlamlı kelime ve ifadeleri çokça kullanması nedeniyle birçok sûre girişindeki besmele açıklamaları anlam ve vurgu olarak birbirine benzemiştir.¹⁷⁹

Diğer taraftan Bikâî'nin kendisinden üç asır önce yaşamış olan Ömer Neseî'den etkilenerek böyle bir usulü takip etmiş olması mümkündür. Onun, *Mesâ'idü'n-nazar* isimli eserinde el-Fâtiha sûresinin âyet sayıları konusunda Ömer Neseî'nin *et-Teystr*'ine atıfta bulunması,¹⁸⁰ bu hususu desteklemektedir. Aynı zamanda Bikâî'nin besmeleyi açıklarken kafiye ve şiirsel bir metin oluşturması, onun edebî kişiliği ve şair kimliğiyle de¹⁸¹ açıklanabilir. Bununla birlikte Ömer Neseî, besmeleleri açıklama yöntemi hakkında bilgi vermediği halde, Bikâî sûre girişlerindeki her bir besmeleyi sûre maksûduna göre tefsir edeceğini belirtmiş, Ömer Neseî'den farklı olarak *Allah*, *rahmân* ve *rahîm* isimlerine eklediği ve şiirsel bir metin haline getirdiği ifade ve cümleleri âyetlerden seçmemiştir. Ayrıca onun, el-Fâtiha sûresindeki *rahmân* ve *rahîm* isimleriyle ilgili kısa açıklamasında ve diğer sûrelerdeki açıklamalarında Allah'ın rahmetini dünya ve ahiretle sınırlamadığı görülmektedir.

Sonuç

Allah'ın zâtına ve sıfatlarına delalet etmesi hasebiyle bütün şeriatın hülasası niteliğinde olan besmele, peygamberler vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktarılan bir sünnettir. Bundan dolayı hem tefsirlerde hem de müstakil eserlerde farklı açılardan incelenmiş ve tefsir edilmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla tefsir tarihinde Ömer Neseî ve Bikâî dışında, sûre girişlerinde bulunan bütün besmeleleri sûrenin konusu ve muhtevasına göre kafiye metinler şeklinde ayrı ayrı açıklayan başka müfessir bulunmamaktadır. Ömer Neseî'nin (belki de) Kuşeyrî'den mülhem başlattığı bu usûlü, üç asır

¹⁷⁵ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 7/370.

¹⁷⁶ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 7/402.

¹⁷⁷ Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 7/474; 8/220.

¹⁷⁸ Örnek olarak bk. Bikâî, *Nazmü'd-dürer*, 2/3, 181,411, 498; 3/3, 117, 165, 199; 8/508, 513.

¹⁷⁹ Adnan Arslan, "Bikâî'nin Nazmü'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmi'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özelinde", *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 370-372.

¹⁸⁰ Bikâî, *Mesâ'idü'n-nazar*, 1/208.

¹⁸¹ Bikâî'nin edebî yönü ve şiir kitapları için bk. Kara, *Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*, 30-32, 76-80.

sonra Bikâî canlandırmıştır. Bu açıdan bu iki müfessirin çabalarını tefsir tarihinde bir zenginlik ve özgün bir yaklaşım olarak değerlendirmek mümkündür.

Ömer Neseî, sûre girişlerinde *Allah, rahmân ve rahîm* lafızlarına *ellezî* ismiyle eklediği cümleleri, ilgili sûreden seçtiği âyet veya âyet bölümlerinden oluşturmuştur. Ancak âyetleri ilave ederken, sûrenin konusunu yansıtacak mahiyetteki âyetleri seçme gayretinde olmamıştır. Bununla birlikte kısa sûrelere geldikçe bu üç lafza iliştirilen âyetlerin, sûrelerin muhtevasını daha çok yansıttığı görülmektedir. Bu da sûrelerin hacmi ve onlarda ele alınan konu/konularla ilgili durumdur. Çünkü genelde uzun sûrelerde birbiriyle ilişkili birkaç konu işlenirken, kısa sûrelerde bir konudan bahsedilmektedir. Şu hâlde Ömer Neseî'nin öncelikli hedefinin sûrenin muhtevası hakkında bilgi vermektir ziyade, sûre tefsirine dikkatleri çeken etkili ve şiirsel bir başlangıç yapmak olduğu ifade edilebilir. Zira o, tefsirinde sûrelerin konuları hakkında düzenli bilgiler vermekle birlikte, besmeleye eklediği âyetlerle sûrelerin girişinde tespit ettiği konular arasında bir bağlantı kurmamıştır. Bikâî ise *Allah, rahmân ve rahîm* lafızlarına *ellezî* ismiyle eklediği ve şiirsel bir metin oluşturduğu cümleleri, doğrudan âyetlerden almak yerine belli kelime ve ifadeleri kullanarak kendisi oluşturmuştur. Ayrıca bahsi geçen kelime ve ifadeler vasıtasıyla *rahmân ve rahîm* kelimelerine bütün sûrelerde aynı anlamı vermeye ve besmeleyi de sûre maksûduna göre açıklamaya çalışmıştır. Bu sebeple *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerini izah ederken ya aynı kelimeleri ya da yakın anlamlı kelimeleri ve ifadeleri sıklıkla kullanmıştır. Bu ise birbirine benzer besmele yorumlarının ortaya çıkmasına neden olduğu gibi kafiyeli cümlelerle yapılan besmele açıklamalarıyla, söz konusu sûrenin muhtevası arasındaki münâsebetin gösterilmesini zorlaştırmıştır.

Ömer Neseî ve Bikâî'nin besmeleleri sûre muhtevasıyla açıklama çabalarının, onların Kur'ân'a bütüncül yaklaşımlarının bir parçası olduğu ifade edilebilir. Çünkü her iki müfessir de sûrelerin konusunu tespit etmenin yanı sıra sûreler arasındaki münâsebeti göstermişler ve âyetler arasındaki bağlantı ve anlam ilişkilerine değinmişlerdir. Ayrıca besmeledeki *Allah, rahmân ve rahîm* isimlerini kafiyeli ve şiirsel metinler şeklinde açıklama usûlü, Ömer Neseî ve Bikâî'nin şair kimlikleri ve edebi kişilikleriyle de açıklanabilir.

Sonuç olarak besmeleyi her bir sûrenin muhtevasıyla irtibatlandırarak yorumlamak, değerli bir çaba olmakla birlikte, yapılanın aynı zamanda zorlama bir iş olduğu da ifade edilebilir. Kafiyeli besmele yorumlarıyla sûrelerin muhtevaları arasında her zaman ilişki kurulamayışı da bu düşünceleri desteklemektedir.

İntihal Taraması**Plagiarism
Detection**

Bu makale intihal taramasından geçirildi/This paper was checked for plagiarism

**Etik Beyan
Ethical Statement**

Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde bilimsel ve etik ilkelere uyulduğu ve yararlanılan tüm çalışmaların kaynakçada belirtildiği beyan olunur. | It is declared that scientific and ethical principles have been followed while carrying out and writing this study and that all the sources used have been properly cited.

**Finansman
Grant Support**

Yazarlar bu çalışma için finansal destek almadığını beyan etmiştir. | The authors declared that this study has received no financial support.

**Acık Erisim Lisansı
Open Access License**

Bu makale, Creative Commons Atıf-GavriTicari 4.0 Uluslararası Lisansı (CC BY NC) ile lisanslanmıştır. | This work is licensed under Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License

**Telif Hakkı
Copyright**

Yazar(lar) | Author(s): Ali Kaya

Kaynakça

- Akpınar, Ali. "İşârî Tefsir ve Kuşeyrî (ö.465/1072)'nin Besmele Tefsiri". *Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi* 3/9 (2002), 53-92.
- Arslan, Adnan. "Bikâî'nin Nazmu'd-Dürer Tefsirinde Münâsebet İlmî'ne Dair Bir İnceleme: 30. Cüz Özeline". *Tefsir Araştırmaları Dergisi* 5/1 (Nisan 2021), 278-297.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. *Ebû Hafs Ömer en-Neseî'nin (öl. 537/1142) "et-Teysîr fi't-Tefsîr" Adlı Tefsirinin Tahlîli ve el-Bakara Sûresi'nin Tenkidli Neşri*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 1995.
- Aslantürk, Ayşe Humeyra. "Neseî, Necmeddîn". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/571-572. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Aydemir, Abdullah. "Besmele". *Diyanet İlmî Dergi [Diyanet İşleri Başkanlığı Dergisi]* 10 (1971), 82-89.
- Bedir, Ahmet. "Kuşeyrî'nin "Letâifü'l-İşârât" Adlı Tefsiri'nde "Besmele" Yorumu". *Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 6 (2000), 189-213.
- "Besmele". *Temel İslam Ansiklopedisi*. ed. Tuncay Başoğlu. 1/459-460. İstanbul: İSAM Yayınları, 2019.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. *Mesâ'idü'n-nazar li'l işrâfi alâ mekâsidi's-süver*. 3 Cilt. thk. Abdüsseîmî Muhammed b. Ahmed Haseneyn. Riyad: Mektebetü'l-Meârif, 1987.
- Bikâî, Burhânuddîn Ebu'l-Hasan İbrahîm b. Ömer. *Nazmu'd-dürer fi tenâsübi'l-âyât ve's-süver*. thk. Abdurrezzâk Gâlib el-Mehdî. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1995.
- Bikâî, İbrahîm b. Hasan. *Unvânu'z-zamân bi-terâcimi's-şuyûh ve'l-akrân*. thk. Hasan Habeşî. 8 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kütübi ve'l-Vesâiki'l-Kavmiyye, 2001.
- Bilmen, Ömer Nasuhi. *Büyük Tefsir Tarihi*. 2 Cilt. İstanbul: Bilmen Yayınevi, ts.
- Can, Ali. "Aliyyü'l-Kârî'nin Envârü'l-Kur'ân ve Esrârü'l-Furkân Adlı Tesirinde Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/2 (2012), 37-66.
- Can, Ali. "Ebû Saîd el-Hâdimî'nin Risâletü'l-Besmele Adlı Eserinde On Sekiz İlim Dalına Göre Besmele Yorumu". *Dicle Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/1 (2012), 1-73.
- Dâvûdî, Şemsuddîn Muhammed b. Ali. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1983.
- Derman, M. Uğur - Uzun, Mustafa İsmet. "Besmele". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 5/532-537. İstanbul: TDV Yayınları, 1992.

- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Eş'as el-Ezdî. *Sünenu Ebî Dâvud*. thk. Şuayip el-Arnâvud - Muhammed Kâmil Karabelilî. 7 Cilt. Dimeşk: Dâru'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- Efe, Seyfullah. *Ömer Neseî ve Ebû'l-Fütâh Râzî'nin Kur'ân Yorumlamaları*. İzmir: Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2013.
- Gür, Süleyman. "Osmanlı Tefsir Geleneğinde Besmele Risaleleri Literatürü". *FSM İlmî Araştırmalar İnsan ve Toplum Bilimleri Dergisi* 12 (Güz 2018), 405-477. <https://doi.org/10.16947/fsmia.502293>
- Güven, Şahin. "Tefsir İlminin Bir Alt Disiplini Olarak "Makâsıdu's-Süver". *Bilimname: Düşünce Platformu* 35/1 (2018), 97-126. <https://doi.org/10.28949/bilimname.381886>
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi*. çev. Salih Tuğ. 2 Cilt. Ankara: İmaj Yayınları, 2003.
- Harâllî, Ebu'l-Hasan Ali b. Ahmed el-Harâllî el-Merâkeşî. *Turâsu Ebi'l-Hasan el-Harâllî el-Merâkeşî fi't-tefsîr*. thk. Muhemmâdî b. Abdisselâm el-Hayyâtî. b.y.: Metâbiu'n-Necâh el-Cedîde, 1997.
- Hattâbî, Ebû Süleymân Hamd b. Muhammed. *Şe'nu'd-duâ*. thk. Ahmed Yusuf ed-Dekkâk. Beyrut: Dâru's-Sekâfeti'l-Arabiyye, 1984.
- İbn Âşûr, Muhammed Tâhir. *Tefsîru't-tahrîr ve't-tenvîr*. 30 Cilt. Tunus: ed-Dâru't-Tûnusiyeye li'n-Neşr, 1984.
- İbn Kutluboğa, Ebu'l-Fidâi Zeynuddîn Kâsım. *Tâcu't-terâcim*. thk. Muhammed Hayr Ramazan Yusuf. Dimeşk: Dâru'l-Kalem, 1992.
- İbn Manzûr, Ebu'l-Fazl Cemâlüddîn Muhammed b. Mükerrrem. *Lisânu'l-'Arab*. thk. Abdullah Ali el-Kebîr vd. 6 Cilt. Kahire: Dâru'l-Meârif, ts.
- İbnü'z-Zübeyr, Ebû Ca'fer Ahmed b. İbrahîm el-Gurnâtî. *el-Burhân fi tertibi süveri'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Şa'bân. Fas: Vizâretü'l-Evkâf ve'ş-Şuûni'l-İslâmiyye, 1990.
- Kara, Necati. "Nazmü'd-Dürer". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 32/463-464. İstanbul: TDV Yayınları, 2006.
- Kara, Necati. *Burhânu'ddîm İbrahîm b. Ömer el-Bikâî ve Tefsirindeki Metodu*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, İslâmî İlimler Fakültesi, Doktora Tezi, 1981.
- Kara, Ömer. "Bikâî'nin 'Nazmü'd-Dürer'inde Yer Alan 'İhtibâk Metinleri' -Bir İnşâ Dene-mesi-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 3/3 (2000), 149-224.
- Karataş, Şuayip. *İmam Ya'kûb Kıraatinin Özellikleri ve Delilleri*. Ankara: Sonçağ Akademi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Ömer Neseî'nin et-Teysîr fi't-Tersir Adlı Tefsirinde Münâsebâtü'l-Kur'ân". *Ortaasya'dan Anadolu'ya İslami İlimler*. ed. Murat Şimşek vd. 818-828. Karabük: Karabük Üniversitesi Yayınları, 2021.
- Kaya, Ali. "Sure Mukaddimelerinde Verilen Bilgiler Çerçevesinde Müfessirlerin 'Sure Bütünlüğü'ne Yaklaşımları (Klasik-Çağdaş Karşılaştırılması)". *Mütefekkir* 6/11 (2019), 33-64. <https://doi.org/10.30523/mutefekkir.584341>
- Kaya, Mehmet. "Tefsir Ekolleri Perspektifinden Kur'an'ın Çok Boyutlu Yorumu: Besmele Örneği. *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 14/27 (2015), 83-116. <https://doi.org/10.14395/huifd.65170>
- Kocabaş, Huzeyfe. *Ömer Neseî ve Kitabu'l-Beyân an Ğarîbi'l-Kur'ân Adlı Eseri: Metin ve İnceleme*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, 2018.

- Kurtubî, Ebû Abdillâh Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr. *el-Câmi' li ahkâmi'l-Kur'ân*. thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî. 24 Cilt. Beyrut: Müessesetu'r-Risâle, 2. Basım, 2006.
- Kuşeyrî, Ebu'l-Kâsım Abdülkerîm b. Hevâzin b. Abdilmelik. *Letâifu'l-işârât*, thk. Abdüllatîf Hasan Abdurrahmân. Beyrut: Dâru'l-Kütübi'l-İlmiyye, 2007.
- Leknevî, Muhammed Abdülhay. *el-Fevâidü'l-behiyye fi terâcimi'l-Hanefiyye*. Kahire: Dâru'l-Kütübi'l-İslâmî, ts.
- Mevsilî, Ekrem Abdulvahhâb. *el-İmâmu'l-'allâme Burhânuddîn el-Bikâî ve mehhecuhû fi't-tefsîr*. Ürdün: Dâru'l-Feth, 2014.
- Mütercim Âsım Efendi. *Kâmûsu'l-Muhît Tercümesi (el-Okyânûsu'l-Muhît fi Tercemeti'l-Kâmûsul-Muhît)*. haz. Mustafa Koç-Eyyüp Tanrıverdi. 6 Cilt. İstanbul: Türkiye Yazma Eserler Kurumu Başkanlığı Yayınları, 2013.
- Neseî, Ebû Hafs Necmuddîn Ömer b. Muhammed b. Ahmed el-Hanefî. *et-Teysîr fi't-tefsîr*. thk. Mâhir Edîb Habbûş vd. 15 Cilt. İstanbul-Beyrut: Dâru'l-Lübâb, 2019.
- Neseî, Necmeddin Ömer. *Ömer Neseî Tefsiri-et-Teysîr fi't-tefsîr*-. çev. Muhammed Coşkun. İstanbul: Yazma Eserleri Kurumu Başkanlığı, 2019.
- Nuveyhîd, Âdil. *Mu'cemu'l-müfessirîn*. 2 Cilt. Beyrut: Mektebetu Nuveyhid es-Sekâfiyye, 3. Basım, 1988.
- Özdemir, Ahmet. "İşârî (Tasavvufî) Tefsirlerde Besmele Yorumu". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 20/1 (2020), 9-37. <https://doi.org/10.33420/marife.695646>
- Özel, Mustafa. "Midhat Paşa'nın Besmele ve Fâtîha Tefsiri". *Marife: Dini Araştırmalar Dergisi [Bilimsel Birikim]* 3/3 (2003), 269-272.
- Râgîb el-İsfahânî. *el-Müfredât fi garîbi'l-Kur'ân*. thk. Muhammed Seyyid Keylânî. Beyrut: Dâru'l-Ma'rife, ts.
- Rahmânî, Ahmed. *Mesâdirü't-tefsîri'l-mevdûî*. Kahire: Mektebetü Vehbe, 1989.
- Sehâvî, Muhammed b. Abdurrahmân b. Muhammed Şemsuddîn. *ed-Dav'u'l-lâmi' li-ehli'l-karni't-tâsi'i*. 12 Cilt. Beyrut: Dâru'l-Cîl, 1992.
- Sem'ânî, Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed. *et-Tahbîr fi'l-mu'cemi'l-kebîr*. thk. Munîra Nâcî Sâlim. 2 Cilt. Bağdat: y.y., 1975.
- Sevgi, Ahmet. "Molla Câmî'nin Besmele Şerhi ve Türk Edebiyatına Tesirleri". *Türkiyat Araştırmaları Dergisi* 5 (1999), 1-50.
- Seyyid Kutub. *Fî zilâli'l-Kur'ân*. 6 Cilt. Mısır: Dâru's-Şurûk, 32. Basım 1972.
- Süyûtî, Abdurrahmân Celâluddîn. *el-Müzhir fi ulûmi'l-luga ve envâihâ*. nşr. Muhammed Ahmed Câdu'l-Mevlâ Bek vd. 2 Cilt. Beyrut: Menşûrâtü'l-Mektebeti'l-Arabiyye, 1986.
- Süyûtî, Celâluddîn Abdurrahmân. *Tabakâtu'l-müfessirîn*. thk. Ali Muhammed Ömer. Kuveyt: Dâru'n-Nevâdir, 2010.
- Süyûtî, Celâluddîn Andurrahmân. *Nazmu'l-'ikyân fi a'yâni'l-a'yân*. nşr. Philip Hitti Beyrut: el-Mektebetü'l-İlmiyye, 1927.
- Şen, Ziya. "İstiaze ve Besmele". *Diyanet İlmi Dergi* 40/1 (2004), 91-100.
- Şenol, Yahya. "Hayvan Kesiminde Besmele Meselesi". *İslam Hukuku Araştırmaları Dergisi* 31 (2018), 491-508.
- Şevkânî, Muhammed b. Ali. *el-Bedru't-tâlî*. 2 Cilt. Kahire: Dâru'l-Kitâbi'l-İslâmî, ts.
- Topaloğlu, Bekir. "Rahmân". *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*. 34/415-417. İstanbul: TDV Yayınları, 2007.
- Yılmaz, Mehmet Faik. *Âyetler ve Sûreler Arasındaki Münâsebet*. Ankara: DİB Yayınları, 2005.